

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVI. KÖTET. IX. SZÁM.

KISÁZSIA TÖRÖK DIALEKTUSAIRÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr. KÚNOS IGNÁCZ

L. TAGTÓL.

Ára 45 kr.

BUDAPEST.

1896.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól.* 1867. 14 l. Ara 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Tel'fy Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tarkányi J. Bélától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli háttamaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel* *tól.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. *Mutray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista, II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ara 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szöveftegetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Berczei Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác* *tól.* 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 1874 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletreli hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. *Goldziher Ignác* *tól.* 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szokról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es-igéről. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1857. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr. (1873—1875.)

KISÁZSIA TÖRÖK DIALEKTUSAIRÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr KÚNOS IGNÁCZ

L. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

Kisázsia török dialectusairól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1895. február 4-én tartott ülésében.)

A török összehasonlító nyelvészetnek minálunk inkább jövője van, mint múltja. A mi eddigelé történt, az részint az anyag hiányos volta, részint pedig a nyelvészeti módszernek nem illő helyén való alkalmazása miatt, fogyatékos és ingadozó. Pedig a török nyelvészetnek nem kis része kell hogy legyen a magyar nyelvtudomány, vagy akár a magyar nyelv eredete kérdésében. Már csak ama helyénél fogva is, melyet az urál-altáji nagy nyelvcsaládban elfoglal. Magának a török nyelvnek is többféleképp ítélték meg az értékét. Nyelvészeti szempontból ugyan nem tagadták a fontosságát, csak abban ingadoztak itt-ott, hogy kellő helyét nem találták meg, és az altáji nyelvcsalád különböző csoportjaiban, majd az egyikhez tették oda rokon szomszédnak, majd meg a másikkhoz. Hozzájárult, hogy többfelé és többféleképp kölcsönözgette a szavait, és ezáltal sokszor nehezítette meg azt a nagy kérdést, melyet az altáji ősrókság megállapítása támasztott.

A módszeres nyelvészet ezen a bajon is segített. Megállapította a nyelvek kutatásának és összehasonlításának a sorát és ki-mondotta, hogy a török nyelvészetnek ott kezdődik a teendője, a hol az ugor nyelvek összehasonlító tanulmányozása már befejeződött, és az a módszer, mely az egyes ugor nyelveket egy ősnyelvre vezette vissza, a török nyelvekre nézve is kell, hogy értékesedjék. Előtanulmányaink e téren még fogyatékosak. A török nyelveknél még odáig sem jutottunk el, a hol az anyaggyűjtés rendszeres munkája kezdődik, és így nyelvösszehasonlításról, ősiség kimutatásáról egyelőre szó sem lehet. Nyelvészeti anyagnak nem vagyunk ugyan híjával, de a hézagok, és épen a török nyelvek legfontosabbjainál oly nagyok, hogy kitöltetlenül nem hagyhatók.

Midőn az 1885-iki év tavaszán törökföldi tanulmányútamra indultam, ilyen egy nyelvi hézagnak a betöltése lebegett előttem. Az anyaggyűjtésnek a munkája, még pedig a török-tatár nyelvek legifjabb és hozzánk legközelebb eső ágánál az oszmán törökségnél. Mert míg a török-tatár ágak egyes, messze Ázsiában élő nyelveinél meglehetősen anyag áll rendelkezésünkre, addig a közel szomszéd és a lépten-nyomon rokon meg testvér népnek vallott oszmán-törökök nyelve, értem első sorban a népnyelvet, ismeretlennek és kikutatatlannak maradt előttünk. Hisz első rangú turcizistáink még török népköltészetnek a létezését is tagadóba vették. A M. T. Akadémiának tartozom első sorban hálával, hogy e magam elé tűzött feladat megoldásában segítségemre volt. Részben az ő erkölcsi és anyagi támogatásával, részben pedig a gyűjtöttem anyag feldolgozása útján vált csak lehetővé, hogy öt esztendeig tartó tanulmányútamban nemcsak az oszmán-török népnyelvet, és e nyelvnek európai meg ázsiai dialectusait, hanem az egész oszmánliságnak népköltési világát is összegyűjthettem, és a már küszöbön álló kipusztulás veszedelmétől megmenthettem.

E mélyen érzett hála kifejezéséhez járul ezúttal, Tekintetes Akadémia, kissé szégyenkező köszönetem kifejezése is, hogy nyelvgyűjtő munkálataimat valamennyire befejezve, azzal tüntetett ki, hogy tagjai diszes sorába emelt. Nyilván tudatában annak a fontosságnak, melylyel a török nyelvészet a magyar nyelvtudomány ügyének szolgálhat. Ezen tetterre és fokozott buzgóságra serkentő kitüntetés készítet egyúttal arra, hogy kivonalozzam a czélt, melyet jövőendő működésemben elérni törekszem. E czél a török nyelvészet művelése magyar nyelvészeti szempontból. E czél elérhetése teszi első sorban szükségessé azt, hogy ugyanaz a munka vegye kezdetét a török-tatár nyelvcsoporthoz, mint a minő javában folyik és jobbára már befejezőben van, az altáji nyelvcsoporthoz ugor ágánál. A török-tatár nyelveket is egy őstörök nyelvre kell visszavezetnünk. És csak aztán tehetünk ismét egy újabb lépést, a két ősnyelv összehasonlítását, ha a török nyelvészet is megoldotta feladatát, az egyes török nyelvek összehasonlító munkáját.

A török nyelv tanulmányozása azonban, bevallom, más útra is ráterelte figyelmem. Önkénytelenül is közelebb hozott a keleti népelet megfigyeléséhez, és a dolog természeténél fogva a népi naív irodalom tanulmányozásába is belesodort. Főleg abba a ré-

szébe, mely a leíró folklorisztika keretébe tartozik. Hisz oly közel áll egymáshoz ez a két tér, és mindegyike annyira égbe kiáltóan hever parlagon, hogy a munkás kezét nem volt oly nehéz kísértetbe hoznia. Innen a kétfélesége eddigi tanulmányaimnak. De meg ritka is az a népirodalom, melyben nyelvvalak és tartalom oly erős összefüggésben volna egymással, mint éppen az anatóliainál. Míg az európai törökség nyelvkincse vagyis a ruméliai népirodalom nagyobbára népdalokra és mesékre szorítkozik, addig Kisázsia folklorja, úgy nyelvanyag, mint szerkezet dolgában jóval nagyobb szabású és szerves egésszétképező népműveket produkált. Anatóliának egész hőskora van bennök megörökítve. Elsőnek ott van az a sok lovagregény, melyeknek trubadur-hősei nemcsak kardjaikkal viaskodnak, hanem ennél sokkal nagyobb erejű lantjaikkal is, és az a számos hős-szerelmes népdal, melyek egy-egy ily hős nevéhez fűződnek, kiszakított levelei egy nagyobb szabású dal-cziklusnak. A hős *Garib*, a lantos *Kerem*, és a híres *Ömer* még ma is élnek az anatóliai népek emlékezetében. Tetteiket népdalok regéli és míg életük köznapi történetét folyó nyelven beszéli el, addig a kiemelkedőbb momentumokat szájról-szájra járó népdalokban énekli. A legnagyobb nemzeti hősük *Köroglu*. *Csamli-bel* közelében mai nap is mutatják rabló várának a romjait, híres kútját, melyből negyven lovagja itatta a táltosait és nincs völgye széles Kisázsianak, hol fel ne hangzanék egy-két panaszos dala a hős *Köroglu*nak.

Más vidéken ismét *Nászreddin hodsa* tréfái szólalnak meg. És mindezek oly nyelven, melynek más területeken nyoma veszett és a mely itt azért őrződött meg oly szívóssággal, mert a hagyományos formát öltött népirodalmi termékekbe ügyszólván belesontosodtak. Azért oly fontos a kisázsiai népirodalom tanulmányozása nyelvi szempontból is. Anatóliában voltaképp csak népnyelv van. Az irodalmi török nyelv nem terjeszkedett még el idáig és az irodalmi termékek keverék nyelvének a káros hatásától még mentve maradt. De nemcsak egyféle a kisázsiai népnyelve. Másképp hangzik az északi *lázok* nyelve, mint a déli *karamánoké* és *Nászreddin* tréfáit alig értené meg a *khárputi* ember, ha egy *szmirna* vidéki zejbe akarná vele megnevetetni. Többféle tájszólása van a hegyes-völgyes és a sokféle népfajtól lakott Kisázsianak, és mielőtt magukkal e tájszólásokkal megis-

merkednénk, vessünk egy futó pillantást azon egyes népekre, a kik ezeket beszélnek és azon területekre, a hol termettek.

I.

Nyelvjárás tanulmányaimnak a leghomályosabb részletével kezdem. Hisz a kisázsiai nyelvjárások jobbára teljesen ismeretlenek, valamint ismeretlen az a nagyszámú népesoport is, mely e különféle nyelvjárásokat beszéli. Pedig mily nagy az eltérés úgy az egyes nyelvjárások, mint az ezeket beszélő különféle népek közt. Mintha nem is egy közös nyelvnek volnának a hajtásai, mintha nem is testvér ajkakon szólalnának meg. És mégis dialectusoknak nevezik őket, egy közös nyelv apró hajtásainak, és egy testvér népnek, mely csak kiejtésbeli különbséggel, de ugyanazt a nyelvet beszéli. Ismerkedjünk meg, ha csak futólag is, e nyelvjárásokkal. Mutassuk be és lehetőleg osztályozzuk is mindazokat a dialectusokat, melyeket Anatólia bércein és völgyeiben beszélnek, és vegyük egyúttal szemügyre azokat az apró-cseprő népfajokat is, melyek e különféle nyelvjárásokat megőrizték vagy esetleg megteremtették. Mert nem okvetlen szükséges, hogy a nyelvjárást a köznyelv egy régibb fokának tartsuk, mely hang és alak-tani eltéréseivel a régibb fejlődés menetét tükrözi vissza, melyből érdekes nyelvtörténeti tanúságokat vonhatunk le, és a mely az ethnikai alakulásokra is világosságot vet. Lehetséges a dialectusok keletkezésének másféle magyarázatja is. Erre fog majd értekezésünk folyamán alkalom nyílni, a mikor is különbséget kell tennünk az olyan nyelvjárások közt, melyek tényleg nyelvtörténeti értékűek, s megannyi nyelvemlék számba mennek, és viszont olyanok közt, melyek eredetileg más nyelvet beszélő népfajok ajkain keletkeztek. Amaz főleg nyelvészeti, ez inkább néprajzi érdekű, amaz a nyelvek történetére, ez inkább a népekére vethet világosságot.

Előtanulmányaim alig voltak e téren. Ismeretlennek maradt az európai törökök népnyelve, és még ismeretlenebbnek az egész kisázsiai nyelvterület. És a jelenség annál feltűnőbb, mert hisz gazdag és aránylag elég régi irodalma van az oszmanliságnak, és az európai nagyobb könyvtárak majdnem mindegyikének sikerült, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, néhány törökül írott vagy

nyomtatott könyv birtokába jutni. E jelenségnek már többször és többhelyt adták magyarázatát. Legyen szabad a sok között Vámbéryra hivatkoznom, a ki a török fajokat ismertető munkájában bővebben foglalkozik e kérdéssel, és kimutatja az arab-perzsa elemeknek a török nyelv fejlődésére gyakorolt káros hatását. De bárki is tapasztalhatta, hogy írni olvasni tudó törökök társaságában bátran lehet úgy törökül beszélni — értem az arab-perzsa elemekkel kevert török nyelvet —, hogy írni olvasni nem tudó, vagyis a nép nyelvét beszélő török, akár egy szót is megértsen belőle. Csak abban téved Vámbéry, a mit e jelenségből következtet. Hogy tudniillik ily körülmények közt a törököknél népi irodalomról szó se lehet. Gyűjtésem eredménye eléggé megcáfolja e nyilatkozatot, melyet arra kell kijavítani, hogy az iskolázott török lenézi és megveti e népirodalmi termékeket, mert népies vagyis tiszta török nyelven szólnak meg, és nincs bennük se idegen sallang, sem arabos mondat-szerkezet. Népi irodalma azonban, mint majd látni fogjuk és mint megjelent gyűjteményeim is igazolják, az oszmán-törökségnek épp úgy van, mint az európai népek bármelyikének. Igaz, hogy a legújabb időkig nem ismerték őket. Anatóliával főleg régiségtani szempontból foglalkoztak, és a néprajzi kutatók is csak akkor boldogulhattak, ha a nép beszélte nyelvnek, nagyjában legalább, birtokában voltak.

És most a kisázsiai nyelvjárásokról, tanulmányaim ide vonatkozó eredményéről akarok számot adni. Három földrajzi irányból tettem Anatólia nyelvjárásait kutatásom tárgyává. Először a szmirna-ajdini területet, másodszer a fekete tenger melletti brussza-kasztamuni területet, és harmadszor az anatóliai vasútak mentén levő Kütáhja, Eski-sehir és Angora vidékebeli nyelvjárásokat. Minden egyes alkalommal annyi anyagot gyűjthettem össze, a mennyi épen a különböző nyelvjárásoknak egymástól való megkülönböztetésére kellett. Hogy mily nehézségekkel volt e gyűjtés összekötve, arról másutt emlékeztem meg. Adom ezúttal az összefoglaló eredményt, a kisázsiai főbb nyelvjárások csoportosítását. Ezek a következők: 1. A brussza-szmirna vidéki *zejbek nyelvjárás*, 2. A fekete tenger partjainál kezdődő és a brusszai iránynak tartó *kasztamuni nyelvjárás*, 3. az előbbtől keletre húzódó *szamszun-trapezunti láz nyelvjárás*, 4. az örmény fensíkhöz közeledő *khárputi nyelvjárás*, 5. délről a földközi tenger közelében levő merszin-

kóniai *karamán nyelvjárás*, 6. Anatólia szívében, a törökök lakta Hális folyó mentén levő *angorai nyelvjárás*, 7. a vidékről vidékre barangoló jürük törzsek *türkmen nyelvjárása*. A négy elsőt együttvéve északi, a három utóbbit pedig déli nyelvjárásoknak lehetne nevezni. E csoportosítás korántsem mondható teljesnek. Vannak még számos átkutatlan területek, melyeken a legsajátságosabb dialectikus eltérések mutatkoznak, és ha ezúttal csak a megállapított hét nyelvterületre szorítkoztam, annak első sorban az volt az oka, hogy nyelvi adataim csak eme területekre szorítkoztak. Ezeknek is csak egy részéből gyűjthettem a hely színén. Be kellett érnem azzal, hogy nagyobb városok, mint Brüssza, Angora, Eszkişehir, Ájdin, Szmirna stb. vásárjaiban, karaván-szerájaiban az egész Anatóliából összesereglett vásárjárók közül kerestem ki arra való embereket, hogy nyelvjárásuk főbb sajátásaival megismerkedhessem. Csak így állíthattam össze a fentebbi osztályozást, mely a teljesség czímére egyáltalán nem formál jogot. E hét nyelvjárást is főleg nyelvi sajátságok alapján állapíthattam meg. E nyelvi sajátságokat ezúttal csak érinteni fogom, inkább csak a felosztás eredményéről, és az ehhez füződő ethnikus megfigyelésekről akarok számot adni.

Kisázsia nyelvjárásainál feltűnő jelenség, hogy míg némely és egymástól jókora távolságokban fekvő nyelvjárások közt az alaki hasonlóság is meglepő, addig egyes kis területeken annyira eltérő az egyes helységbeliek beszéde módja, hogy a szomszéd alig érti meg a szomszédját. Áll ez a megfigyelés főleg az északi Kasztambol vidékére, keleten az örmény felföldi Kharput környékére, délen a szőnyeg iparáról is híres Karamán falvaira, és nyugoton az Ajdin város közelében levő és Iszpartával határos helységekre. Nem is említve azokat a nagyszámú jürük törzseket, melyek ezer helyen megfordúlnak, és ugyanannyi eltéréssel fejezik ki gondolataikat. A nyelvi eltérés nemcsak a nyelvtani alakokra szorítkozik, hanem sokkal inkább a szókincsre. Oly feltűnő hangzású és ismeretlen jelentésű szokat jegyeztem fel például *Tire* vidékén az ájdini kerületben, hogy az egész oszmánliságból sem lehet megfejtteni. Nem ismeri őket az irodalmi nyelv, sem a nyelvjárások bármelyike. És ugyanez a jelenség ismétlődik Anatóliának számos más területén is, a nélkül, hogy némi összefüggésre bukkannánk, avagy megfejtésük valami más módon sikerülne. Néha csak egy kis helység,

alig száz embernyi sokadalom, néha nagyobbacska község, itt-ott meg több szomszédos falu nyelve mutatja ezt a különös sajáttságot. Egy-egy helységnek szokatlanul hangzó nyelvről pedig pusztán a hagyomány emlékszik meg. Maga a vidék is különösnek talál egy-egy ilyen nyelvszigetet, és a legtöbbször ráfogja, hogy az illetők tolvajnyelvet vagy pedig dseneviz (genuai) nyelvet beszélnek. Ha mindjárt nyilvánvaló is, hogy török dialectusról van szó.

Szemügyre véve ezen eltérő nyelvszigeteket, nem egy következtetést vonhatunk belőlük. Én azt hiszem, hogy nagyot tévedne a nyelvkutató, ha akár a nyelvtani alakok eltérő voltából, akár a megfejtethetlennek tetsző szókinésből nyelv-ösiségre, vagy nyelvtörténeti alapú archaizmusra következtetne. A mikor az adatok ellenkeznek a hangtörvényekkel, és nem illeszthetők bele a nyelvtörténet fejlődési törvényeibe sem. A szókinés meg éppen zavarba hozza a kutatót. E jelenség megfejtését más úton kell megkísérlelnünk. Talán magyarázatát kapjuk egyúttal annak is, hogy a Kasztambol vidékebeliek, vagy akár a fekete tenger menti lázok miért beszélnek a török nyelvet oly hangtani elváltozásokkal, a melyek sem a nyelvtörténetből, sem a hangtan általános törvényeiből meg nem fejthetők. Honnan van az, hogy a láz szókinés egy nagy része nemcsak az oszmánliságból, de a török-tatár nyelvesoport egy tagjából sem fejthető meg. Anatólia múltja ad rá némi feleletet. Ebből mindenekelőtt azt tudjuk meg, hogy fajilag és nyelvileg egymástól teljesen különböző népek barangoltak be és lakták e hajdan klaszszikus területet, és hogy e számos népfajnak ma csak az emlékezete maradt meg, néha pusztán a faji elnevezése, nem ritkán hiányosan és soha kétséget ki nem záróan. Hány népfaj pusztúlhatott el nyom nélkül a háborús szeldsuki időkben, hány apró népecskét pusztíthattak ki a zsarnokoskodó *derebejek*, míg e nagy népegyvelget az első Oszmanida fejedelmeknek valamennyire egyesíteni sikerült. Igaz, hogy ez egyesítés munkája nem egyszerre, és nem is minden erőszak nélkül folyt le. Csak így történhetett, hogy különböző, és ma már teljesen kipusztult nyelvcsaládokhoz tartozó népek vették át a mindent egységesítő török nyelvet, és csakis nyelvökben, vagy ha jobban tetszik, nyelvjárásaikban maradt meg a nyoma annak, hogy valamikor egészen más nyelven beszéltek. Így keletkezhetett az anatóliai nyelvjárások egy jó része, és ez lehet csak a magyarázata a hangalakok törvényellenes elváltozásainak. Egészen más

nyelvet beszéltek hajdanta az indo-germán eredetű lázok, és egy kihalt népfaj emlékét őrizték meg azok a népek, a melyek ma egy sajátságosan hangzó török nyelven beszélnek. Azok az ismeretlen eredetű szók pedig, a melyek a török nyelvekből nem fejthetők meg, egy-egy elfelejtett nyelvnek az emlékei, azok is talán elkorcsosultan, eredeti alakjokból kiferdítve.

Két csoportba oszthatók e szerint az anatóliai különböző nyelvjárások. Az egyik csoporthoz a fentebbiek, vagyis a nem török eredetű népek nyelvjárásai tartoznak; a másikhoz pedig a török-tatár eredetűek dialectusai. Az előbbieket inkább néprajzi és történeti, az utóbbiak pedig első sorban nyelvészeti szempontból érdekesekek. Sokkal csekélyebb azonban az anyagunk, melynek alapján biztos kritériumokat állíthatnánk fel arra nézve, hogy mely nyelvjárások volnának sorozhatók az első és melyek a második csoportba. Ez okból csak feltevésekkel kell beérnünk és az osztályozást a rendelkezésünkre álló szövegek alapján megkísérlelnünk.

Lássuk mindenekelőtt az első csoportot. Talán nagyjából kitüntethetjük, hogy a felállítottuk hét nyelvjárás közül hányat helyezhetünk el ebbe a csoportba és hány marad a második, a török-tatár eredetűek csoportja számára. Kiinduló pontnak az egyes nyelvjárások hangtani eltéréseit és a szókincset kell vennünk. E két körülményt figyelembe véve, mindenekelőtt négy nyelvjárás fog egy osztályba tartozónak kiválni. Még pedig a kasztamuni, karamáni, charputi és a láz dialectusok. E vidékek tájszólásai, már első hallásra is, arról győzik meg a nyelvkutatót, hogy oly hangtani és szókinésbeli sajátságokkal vannak megteleve, melyek az altáji nyelvek törvényeiből meg nem magyarázhatók. Önként kínálkozik az a magyarázat, hogy e tájszólásokat egy eredetileg nem török-tatár eredetű népfaj beszéli és hogy azok a hangtani idegenségek, az ő volt nyelvük sajátságainak a visszatükröződései. Vizsgáljuk e nyelvi tanúságokat közelebbről, ha vajjon merithetünk-e belőlök némi tanúságot.

A kasztamuniak nyelvjárásaiban, melyet Thury József * egy értekezése alapján is ismerünk, feltűnő a nagy hangrendi eltérés, a török nyelv természetének meg nem felelő hangtest alakulások,

* A kasztamuni-i török nyelvjárás. Budapest, 1885.

a magas és mély hangok szabálytalan használata és a szórendnek oly eltérései, melyek csak is idegen hatásnak tulajdoníthatók. Majdnem olyan a kasztamuni ember kiejtése, mint a hogy a görög ember ejti ki a török szokat. És ez a körülmény talán közelebb vezet bennünket e dialectus eredete megvilágításához. E nyelvjárás-terület Anatólia északi részén van és egész a Fekete tenger partjáig húzódik el. Szókincsében, melyet első sorban *Gálíbnak*, a kasztamuni vilájet volt kormányzójának, Mutajabāt-i türkiye, azaz «török ábrándozások» című gázél-gyűjteményéből ismerünk és a mely füzet Thury értekezésének is forrásul szolgált, sok a keleti törökségre emlékeztető kifejezés. E jelenség különben is az összes kisázsiai nyelvjárások sajátja. Feltűnő azonban, hogy hangtani sajátosságai sok oly elváltozást mutatnak, melyek a török nyelv fejlődéséből és hangtani törvényeiből meg nem fejthetők. Ilyen a többek közt az a sajátja, hogy az általános törökség magas hangú szavai e dialectusban mély hangúakká váltak. Már Thury-nak is feltűnt e *görögös beszédmód*, mely a többek közt abból is áll, hogy benne azok a szók mély hangúak, melyeknek az oszmánliban magas hangú alakjuk van. Igaz, hogy ez a törvény nem általános és van a kasztamunii dialectusban sok magas hangú szó is. De nem általános e hangtani eltérés a görögös beszédben sem és mert ez eltérések szabály alá nem foghatók, nem következik belőle az, hogy a görög nyelv hatása nincs kellőleg igazolva. A kasztamuniak beszédjét akárhányszor volt alkalmam megfigyelni és nem találtam benne több szabályosságot a hangok kiejtésénél és elváltozásánál, mint a sztambuli görög ember török beszédjében. Gálí említett szövege és e szöveg átírása különben sem adják teljes hű képét a kasztamuni nyelvjárásnak és épen nem pótolja azokat a népnyelvi adatokat, melyeket Sztambulban gyűjtöttem. Forrásul kasztamuni emberre akadtam és élő szóbeli megfigyeléseim sokszor állanak ellentétben a Gálí szövegéből vont nyelvi jelenségek leírásával. A nyelvi jelenségek összeségét csakis népnyelvi adatok alapján lehet csoportosítani. Így a tanúság is könnyebben le lesz vonható, mely alhoz a sejtetemhez fog közelebb hozni bennünket, hogy a kasztamuni nyelvjárást beszélő nép valamikor nem török ajkú lehetett. A törököt csak később, a maga nyelve rovására tanulta el, még pedig oly korban, midőn a török nyelv szókincse még

közelebb állott a keleti török nyelvekéhez. Innen a kasztamuni szókinsz régiessége. A mi pedig annak a török nyelvet eltanult népnek az eredetét illeti, úgy legalkalmasabbnak kínálkozik az a feltevés, hogy a mai kasztamuni területen bizanczi, vagy legalább is ennek nyelvét beszélő nép lakhatott. A mint hogy a történeti tanúság is azt mondja, hogy a tengerpart közelében bizanczi elem tartózkodott. Hozzájárul a kasztamuni embernek az oszmánliétól annyira eltérő típusa, ó-görögös arczéle, hellén elevensége és mozgékonytsága, melyek együttvéve csak támogatják a nyelvi bizonyítékokat.

A kasztamuni nyelvjárásról van aránylag a legkevesebb népnyelvi adatunk. Kellő anyag nem állván rendelkezésemre, inkább csak szóbeli érintkezés alapján gyűjthettem egyet-mást egyes nagyobb, főleg brüsszai vásárokon, a hol kasztamuni emberek nagyobb számmal szoktak volt megfordulni. A nyelvi függékben közlök is belölök egy keveset. Hozzávetve Gálib fentemlített művéből hét gazelt, melyet egy kasztamuni ember kiejtése után jegyeztem fel.

Másik effajta nyelvjárásunk a karamáni. E dialectus hangtani jellemzetessége kevés ugyan, jóval kevesebb mint a kasztamunié, de ez a kevés annyira feltűnő, hogy bátran odaállithatjuk kiinduló pontnak. A folyékony és jés hangok metathetikus hajlandósága élénken emlékeztet bennünket arra a török nyelvre, melyet a törökországi örményektől hallunk. Azoktól az örményektől is, a kik a törökön kívül más nyelven nem is beszélnek. És míg a kasztamunii török arcz sokban emlékeztet a görög vonásokra, addig a karamán vidéki törököt, még mohamedán hit-sorsosa is, nem egyszer téveszti össze az örménynyel. Hisz Karamánia vidékén még mai nap is sok a benszülött örmény és nagyon sok oly helysége van, melyben az állítólagos faji különbséget csak a vallás adja meg. Erről a nyelvjárás-területről csekély nyelvi anyag áll eddigelé rendelkezésünkre. Tudtommal az orosz Maksimov * próbálkozott meg először némi karamáni nyelvanyag gyűjtésével, de adatai oly hézagosak és a gyűjtötte anyag is oly csekély, hogy képet épen nem nyerünk róla. Inkább arra az

* Максимов: опытъ исследования тюркенхъ диалектовъ въ худагендиръ и караманн.

anyagra kellett hát szorítkoznom, melyet magam gyűjtöttem karamán földi emberektől. Jobbára népmeséket és *deszlánokat*, továbbá négy sorból álló kis *máni* dalokat. A nyelvi függelékben közlök is néhány ily népmesét, annál is inkább, mert karamáni nyelvanyag, tudtommal legalább eddigelé még nem jelent meg. Igaz, hogy a faj megállapítására vonatkozó feltevéseinkre még ez a nyelvi anyag is csekélynek mutatkozik. Mindössze a metathesist illető hajlandóságot emelhetjük ki, mint feltevésünknek egyik erősségét. Rámutathatunk továbbá egy-két mondattani sajátásra is és a karamáni beszédmódnak terpedtes, örményesre emlékeztető vonására. A metathesisre való hajlandóságot a következő példákkal akarom bizonyítani. Így például: *barjam* a *bajram* (ünnap) helyett, *porjaz* a *pojraz* (északi szél) h., *erji* az *ejri* (görbe) h., *serjek* a *sejrek* (ritka) h., *kurjuk* a *kujruk* (fark) h., stb. Másik jellemzetes saját-sága a török örménységnek az, hogy kérdő mondatokban a kérdő *-mi* (*-e*) szócska elmarad. Pl. *gördün?* (láttad?) e. h. *gördün-mü*, *bilirsün?* (tudod?) e. h. *bilirmüsün* stb. E nyelv szokás egyedül az örménységet jellemzi és minthogy a karamáni törökségnél is el van terjedve, azt hiszem, némi jogosultsággal következtethettem e jelenségből nagyobbféle örmény befolyásra, ha nem keveredésre.

Következik a kharputiak dialectusa. E nyelvjárásból szintén hiányzanak az irott adataink. Mindössze Bálint G. közölt néhány mondatot török nyelvtanának egyik szöveg mellékletében és így ezúttal is élő megfigyeléseim alapján gyűjthettem össze néhány jellemzetes adatot. Az a körülmény, hogy e nyelvjárásból hiányzik a többi nyelvjárásokban meglevő közép *e* hang s hogy az ezt helyettesítő nyílt *e* igen sokszor *a*-ba csap át és a magánhangzók-nak szokatlanul terpedtes kiejtése, a kürd nyelv sajátosságára és hangzására emlékeztet bennünket. Még egyéb körülmény is rávall e nyelv hatására. Mindenek előtt a szókinés, melyben számos kürd eredetű szó van, egyes hangoknak, főleg a *χ*-nak olyan kiejtése, mely csakis a kürdöknél hallható és végül a mi szintén nem hagyható figyelmen kívül, Kürdisztán közelsége. Ezekhez járulnak egyéb ethnikus vonások, az arcvonások hasonlatossága, a koponya alkotás, ruházat és szokások rokonsága. Több nyelvi anyagra volna szükségünk, hogy a török-kürd vérkeveredést, illetőleg kürdök eltörökösödését nyelvi bizonyítékokkal is támogathatnók; így csak az említett sovány adatokkal kell beérnünk.

Térjünk át a nem török eredetűnek sejtett nyelvcsoporthoz utolsó tagjára, a láznépre és nyelvjárására. Ennél a népfajnál és nyelvénél többféle nehézségbe ütközünk. A nyelvjárás ugyan szintén elűt a többi tájbeszédektől, maga a nép is oly kevésbé törökös, hogy egy idegen fajtól való leszármaztatása szintén önként kínálkozik. Csakhogy az okozza a nehézséget, hogy a történet útmutatása csekélyebb, mint az előzőknél. A néphagyományhoz kell fordulnunk, mert ilyenek viszont nem vagyunk híjával. A néphagyomány, kezdve Sztambultól egész Orosz-Kisázsiaiáig, a Fekete tenger melletti lázokban *Rumból*, vagyis Európából letelepedett jövevényeket lát. Maga a láz nép hagyománya sem mond ennek ellen és erősen tartják abbeli hitöket, hogy eredetileg egy Európából bevándorolt törzsnek török benszülöttekkel való egyesüléséből származtak. A hagyomány még közelebbi nyomokat is jelöl. Gyakran történik említés a *galátiai* népről, a *galátokról*, kiket a hagyomány mint tengeren járó és ügyes hajózókat emleget. Ők voltak közvetítői a tengeri kereskedelemnek, árukkal telt hajóik minden nagyobb kikötőben megfordultak és szívesen látott vendégei voltak főleg a parti lakosoknak. Úgy ismerték őket, mint fürge és bőbeszédű népet, a kik később le is telepedtek a török vizek mentén és továbbra is tengeri kereskedőknek és hajós népnek maradtak meg. Ilyenekül vannak elismerve a mai lázok is. Hadarva, roppant bőbeszédűséggel beszélnek, ügyes tengeri kalmárok és a török városok legügyesebb hajósai, tengerészei és csónakosai belőlök telnek ki. A nyelvi bizonyíték, noha itt már több anyaggal rendelkezünk, kevesebbet mond. Annyi azonban kiviláglik belőle, hogy a török nyelv olyannak hangzik a láz ember szájában, mintha egy idegen indogermán törzshöz tartozó nép beszélne. A mondatszerkezet nem törökös, a lágy explotivákat keménynyel cserélik fel és alig van érzékük a hangrendi illeszkedés törvénye iránt. E tekintetben a kasztamuniak dialectusára emlékeztet. Népköltészetük, különösen pedig az apróbb szerelmi dalköltés igen gazdag és a hozzájuk simuló melodia annyira elűt a többi törökségtől, hogy szintén európaira csendül vissza. E dalokból a 'Kisázsiai török nyelvjárások' című dolgozatomban közöltem egy gyűjteményt.

Ennyit a nem török eredetűeknek sejtett népek nyelvjárásairól.

II.

A kisázsiai nyelvjárások második csoportjába azok tartoznak, melyeket török eredetű népek beszélnek. Névszerint a zejbek, jürük vagy türkmén és az angorai dialectusok. E tájszólásokat nem egészen meghatározott területeken kell keresnünk. Így a jürükökre nézve már említettük volt, hogy kóbor életet élő nép lévén, ma itt, holnap ott ütnek tanyát, és alig van Közép-Anatoliának termékenyebb völgy-vidéke, melyet egyidőre legalább hazajóknak ne vallottak volna. Az angorai nyelvjárásnak viszont rendkívül nagy területet adhatunk. Körülbelül azt a vonalat, mely Angorától Kütahján keresztül dél felé egész Kónia városáig húzódik el. A dialectikus különbség e két földrajzi terület közt ugyanis oly csekély, hogy külön tájszólás felvételét nem találtam volna igazoltnak. De különben is meg van a nyelvjárásoknak az a közös jellemzetességök, hogy idegen nyelvek hatása egyikőjükre sem mutatható ki. Megannyija török-tatár eredetű népek hajtásai, az Oszmánidák előtti korszakok nyelvi maradványai, és így nyelvészeti szempontból is a bennünket leginkább érdeklők. Ezek közt kell ráakadnunk a mai oszmánli-törökség ősnyelvére, és itt kell megkezdenünk a kutatást, ha a török összehasonlító nyelvészet munkájába akarunk belefogni. A tiszta török népnyelvnek e kisázsiai dialectusok a legeredetibb képviselői, eredetibbek a sztambulnál is, melybe már sok olasz és görög kölcsönszó honosodott meg. Vegyük elő ez anatóliai nyelvjárásokat, a hogy földrajzilag egymásután következnek.

Mindenekelőtt ejtsük sorba a zejbeknek nevezett nyelvjárást. Zejbeknek nyugoti Anatólia ama sajátosságosan öltözködő és külön tájnyelven beszélő törzsét nevezzük, mely a Brüssza és Szmirna közötti hegyes területen lakik. Régebben, még száz évvel ezelőtt is, kóbor életet éltek, részint mert állandó lakásra akarta őket a hatóság szorítani, részint pedig mert a kóborló, rabló élet nagyon is meg volt a természetükben, és állandó harczban voltak a sztambuli sereggel. De a mióta, nagyobb részük legalább, városokba, falvakba telepedett le, békésebb és összeférhetőbb természetűekké váltak. Régebben az ő városuk volt Ájdin, és ők uralkodtak a szomszédos tengeren, főleg pedig az ájdin-szmirnai hegyes-völgyes vidéken. Ellen-

ségei voltak jó sokáig a sztambuli kormánynak, és utolsó harcukat alig húsz éve hogy vívták a szmirnai pasa konakjában, a szultán rendes katonáival. Adót nem akartak fizetni, és a katona ruhába csak akkor törődtek bele, ha rákényszerítették őket. Inkább elmenekültek a hegyek közé, és évtizedeken át rettegésben tartották a vidéket, mint Anatólia leghírhedtebb rablói, avagy a mi később egyértelmű lett e szóval, zejbekjei. A zejbek szó egészen azonos lett a rabló szóval. Nem úgy mint régebben, a mikor még városok és falvak urai voltak, és *efé*-nek nevezett vezéreik alatt független életet éltek és a padisah uralmáról tudomást se vettek. De hatalmuk megtörött, és odahagyogatva hegyi rejtekeiket, lassanként letelepedtek. Főbb helyeik Ajdin, egyúttal a zejbekek fővárosa, továbbá a szmirnai kerületben levő Tire, Názili, Eszki-Hiszár, Szeráj-Köj, Bálján-bol, Keles és Csine nevű helységek. Még mai nap is inkább szeretik a falvakat mint a zajosabb városi életet, mert szabadabbnak érzik benne magukat, és a fegyverektől sem kell elválniok, csak a városokban. A zejbek sugár, nyulánk alakja már messziről feltűnik és könnyed ruganyos járása megkülönbözteti a többi törökség nehezkesebb mozdulataitól. Arasznyi kis salvart hord, mely fölött széles övvel csavarja körül a derekát, hogy a bőrből készült fegyvertartónak is hely jusson felette. Legjellemzetesebb a hosszú süvegszerű fez, melyet gyöngyös kendővel csavar körül és jatatánokkal meg cserkesz fegyverekkel teli aggatott öve. Nagyobb városokban nem szabad fegyvert viselniök. De azért még itt is kevély a járása, büszke és tudatos a fellépése és ha megszólal a gyülekezetökben a *baghlama* nevű húros hangszer, összecsoportosulnak egy helyre, és hangzanak a zejbek dalok, melyekben a rabló-romanticizmusnak egy sajátos faja maradt meg.

A zejbeknek tájbeszédje, noha nagy területre terjed ki, meglehetősen egyöntetű. A brusszai zejbek ugyanazokat a tájszókat használja, mint akár a Tirebeli; hangtani eltéréseik ugyanazok, és csak a szókinszen van némi eltérés, aszerint amint városok szomszédságában laknak, avagy falvak közelében. Eredetükhöz is különféle néphagyomány fűződik. Ők Anatólia őslakóinak tartják magukat, sokkal régiebb népeknek a törököknél, a kik tőlük rabolták el a hatalmat. Egy másik hagyomány a Törökországba több ízben berontott rómaiak ivadékának tartja őket, és a szmirnai ke-

rület akkori defterdárja (1886), a tudós hirben álló Kádri bej, meg volt róla győződve, hogy némi római vér csakugyan folyik az ő zejbekeinek ereiben. Azt már említettük, hogy a zejbekek tájbeszéde egy összefüggő és úgy a hangtan mint szókincs tekintetében együvé tartozó nyelvegységet képez. Ha pedig magát a nyelvet vesszük szorosabban szemügyre, feltűnő lesz benne az a sok s ma már elavult nyelvalak, melyeket csak az oszmán nyelv legelső századaiból ismerünk. Mintha csak Ásik pasa-záde történeti könyveit olvasnánk. De nemcsak a nyelvalakok mutatnak régibb, archaistikus maradványokat, hanem sokkal inkább a szókincs. Egy tekintet arra a lexicalis kimutatásomra, melyet részben a ny. közleményekben közöltem, meggyőző erővel bír. Meglehet belőle állapítani, hogy a zejbek nyelvjárás legközelebb áll ahhoz a régi és ma már kihalt nyelvhez, melyet hajdanta a szeldsukok beszéltek, és így mi sem természetesebb, ha első sorban a nyelvi kritériumok alapján a zejbek törzsben keressük a régi és nyomuk veszett szeldsukok utódait. E mellett szól az is, hogy a szeldsukok tartománya annak a helynek a szomszédságában volt, a honnan a zejbekek származtatják magukat, és továbbá hogy a régi szeldsuk viselet nagyobbára megegyez a mai zejbek fantasztikus öltözetével. Behatóbb kutatásra volna szükség a célból, hogy a zejbekek régi törzsrendszerét megismerhetnők és összegyűjthetnők mindazt a nyelvi anyagot, melyek a városoktól messze eső falvakban rejtőzködnék. Mert a régi törzséletnek ma is vannak közöttük egyes nyomai. Sőt egy-két vidék zejbekjei annyira megőrizték századok előtti nyelveiket, hogy többi törzsrokonaikkal is alig hogy meg tudják magukat értetni.

És most áttérhetünk a jürükökre, vagyis a türkmén nyelvjárásokra. A jürükök még ma is külön törzsekre oszolva élnek és minden ilyen törzs *asiret* név alatt ismeretes. Vannak, kik a jürükökben keresik a régi szeldsuk nép ivadékait, de sokkal valószínűbb, hogy a jürükök számos törzseiben a régi türkmének egyes népfajai maradtak meg. Az egységesebb szeldsukok szintén csak egységesebb néputódot hagyhattak hátra, míg a számos törzsben és egymástól messze távolságokban élő türkmén népek szintén csak ilyen módon élő népekben hagyhattak nyomot. És ez az életmód tökéletesen ráillik a mai jürükökre. A jürükök illetve türkmének megelőzték még a szeldsuki kort is. És így, mint Anatóliá-

nak legeredetibb és legnagyobb számban élő vándor törzsei, legtovább is állottak ellen az oszmánok letelepítő törekvéseinek és így sem keresztezés sem állandó letelepedés útján nem vesztettek faji vonásaikból, sem pedig eredetiségök tudatából. A jürüköknak még mai nap sincs állandó lakóhelyük. Sőt téli tartózkodásuk sem mindig ugyanaz. Szedik a sátraikat, többnyire gömbölyded ponyvagunyhókat, és míg nyáron a hegyek lejtőin és tetején a *jajlák*-ban tartózkodnak, addig télidőre leszállanak a völgyekbe, az úgynevezett *kislába* vagyis telelőbe. Nyári foglalkozásuk az állattenyésztés. Főleg juhokat, kecskéket tenyésztenek, és ezekkel barangolnak *jajláról jajlára*. Összes holmijuk a sátor, ágynak való szőnyegdarabok, meg csekély ruhanemű. Feleségeiknek is rész jut a dologból, és nem lefátyolozottan, hanem nyitott arczczal járnakkelnek, mintha a rituális arcztakarót a *jásmák*at nem is ismernék. Túrót, vaját és tejből készült egyéb ételeket készítenek, lehordják a közeli helységekbe és alkalom adtán, leginkább heti vásárokkor, pénzzé teszik. Még több a dolguk télvíz idején, a mikor a férfiaknál szünetel a munka. Szőnek, fonnak, szőnyegeket készítenek és ők látják el a házat ruhaneművel és varrottasuk akár a kalotaszegieké. Munkaidőben a völgy mentére telepednek le, sőt újabb időben arra is rákényszerítik őket, hogy állandó lakásokba szokjanak. De a török kormánynak ez az intézkedése nem bizonyult életre valónak. Mihelyt letelepednek valamely községbe, megjelenik közöttük a pusztító hidegláz, és jórészt ez az oka annak, hogy sok törzsnek csak a neve maradt emlékezetben, míg valaha nagy számú tagjai elpusztultak. Az iszlámot éppen csak a nevééről ismerik, sokan még arról sem. Dsámikba nem járnak, hodsákat, imámokat nem tartanak és rendesen úgy házasodnak, hogy kapja magát a két fél és mennek a hegyek közé. Úgy térnek aztán vissza, mint férj és feleség. A szüléseknél is hasonlóan primitív az eljárásuk. Maguk adnak nevet az újszülöttnak, és e név nem emlékeztet a mohamedánságra, inkább a pogánykorra.

Érdekeseek e törzseknek, vagyis ásireteknek az elnevezései. Már maga az arab eredetű *asiret* szó az összetartozás, az egy családot alkotásnak oly erős érzetét jelenti, hogy más asiretbeliekkel, de még inkább az állandóan letelepedett törzslakókkal nem is érintkeznek. A jürüköknak ily törzsekre való felosztása, főleg eredetiségök megállapítása szempontjából, rendkívül fontos. Már

Vámbéry vagy húsz ily törzsnevet sorol fel a török faj eredetével foglalkozó munkájában, és abból a körülményből, hogy a perzsa trónon ülő török család *kádsár* neve, egyúttal egy jürük törzsnek is szolgál elnevezésül, arra következtet, hogy bensőbb összeköttetésnek kellett e nomádok és Perzsia északi részén levő pusztalakók közt lenni. Egyéb törzsnevek pedig még ma is előfordulnak szerint a turkománoknál. Nyilvánvaló, hogy e jürük törzsek is a turkománokból szakadtak ki, és összes testvéreiknél a legnyugotibb vidékekre kerültek.

Hogy e homályos eredetű törzsekkel, melyeknek kutatójuk eddigelé nem akadt, behatóbban foglalkozhassam, Anatóliának főleg délnyugati részét kerestem fel. Az Ajdin körül levő hegyvidéket, melynek völgyeiben még leggyakrabban jelentek meg a különféle jürük törzsek. Valóságos kis népvándorlás volt az, mely másfél hónap lefolyása alatt szemem előtt elvonult. A jürük asiretek más-más és úgy nyelvbeli kiejtésre mint külső megjelenésre egymástól különböző csoportja jelent meg az egyes falvakban, és rövid időre, többnyire két napig tartó hetivásáron való megjelenésüket ugyancsak fel kellett használnom, hogy nyelvökkel és ethnikus sajátágaikkal megismerkedhessek. Ott voltak elsőként a *kizıl keçeli*-ek, vagyis piros posztósok és *kara-keçeli*-ek a fekete posztósok. A hagyomány azt beszéli, hogy annak az állathörének a színétől vették nevüket, melyből ruházatuk telt ki. Tömegesebben jöttek a *taşevli*-ek a közházúak, az *ak-dagli*-ak a fehér hegyen lakók, a *sarı-karalı*-ak a fekete hajúak és több megfejthetetlen elnevezésű törzsek, melyekről a kisázsiai nyelvjárásokkal foglалó értekezésemben bővebben volt szó. Legismertebbek a *tazlaşı*-ak vagyis a fa- és deszkaárulók törzse. Mogorva és magukba zárkózott természetűek, még a nyelvük is a legnehezebben érthető, és a vidék békés lakói érthető bizalmatlansággal fogadják megjelenésüket. Leginkább nyár idején mutatkoznak, ha leszállítják deszkáikat a hegyekről és a vásárookra czipelik. Nyelvök azért rokon a többi törzsekével, csak egyes kultur-elnevezésekre vannak külön kifejezéseik.

Keleş vidékén az *álevi* törzsbeliakkal ismerkedtem meg. Nagyobb csoportokra oszolva letelepszének egy-egy hegyoldalon, leginkább Eski-Hisar és Názili vidékén, és felállítják a sátraikat, egy meglehetősen egyszerű alkotmányt. Czölöpöket vernek a földbe, többnyire hármat egy vonalba, és ponyvákat terítenek rá.

Az alakja hoszúkás, rendesen két akkora a hossza mint a széle, és két részre van osztva, az egyik az asszonyoké, a másik a férfiaké. A sátor két hosszabbik oldala a nyitott, és csak két oldalt védi őket a ponyva, melyet kötelek erősítenek a földhöz. Könnyen szétszedhető ez a lenge hajlék, és rövid idő alatt százával lepik el a völgyeket és megalakul egy ideig-óraig tartó jürük falu. A legdiszesebben főnökjük a *bej* lakik. Egy-egy asiretben oly fegyverem és rend uralkodik, hogy a *bej* tudta és akarata nélkül mi sem történhetik közöttük, legkevésbbé pedig az egyik helyről a másikra való költözködés. Viseletök a lehető legkülönbözőbb. Legjellemzetesebb azonban a nőknél a hosszú általvetőt helyettesítő katarinczaszerű alsó szoknya, lábukon piros csizma, fejükön pedig egy kendőkkel lekötött turbánszerű süveg. A férfiak térdig érő zubonyt viselnek, melyet egy keskeny övvel erősítenek a derekukhoz. A szegényebbje boeskorban jár, csizmában a gazdagabb. A fejükön fehér süveg, mely turbánban végződik, és fürtökben omlik le alóla a hosszú haj, a jürük asiretek megszokottabb hajviselete. Széles arczuk barnás, és sötétes szakál köríti a legtöbbjét. Szemök kissé hoszúkás, és testalkatuk mindannyijoknál zömök, tagba szakadt.

Ödemis közelében tanyáznak a *sivri-külahlı*-ak vagyis hegyes süvegűek törzse. Egyszer egy esztendőben szállanak le a völgybe, és már jó messziről felismerhetővé teszi őket a csúcsosba végződő süvegjük. Korukat is úgyszólván e kucsmájukon viselik. Minden évben ugyanis egy-egy új kendőt kötnek a fejükre, és a hány öszszegyül rajta, annyi az esztendejük száma. E törzsszel határos az *ak-kojunlu* fehér-juhu és *kara-kojunlu* fekete juhuak törzse, melynek főleg *Szobidsa* nevű helység körül tanyáznak. Az állatok nevéhez fűződő törzs elnevezések igen gyakoriak. Így megismertem a többek közt a *sarı keçi* sárga kecske és *kızııl keçi* vörös kecske nevű törzseket, melyek azonban más nagyobb törzseknek apróbb elágazásai; mert az a hetvenet is meghaladó *asiret*, melyeknek létezését megállapítanom sikerült, voltaképpen három nagy nemzetségből származtatja magát. Az egyik az *akçe koza* törzse, melynek törzsfészke a Brüssza és Szmirna közt fekvő *Balıkesir* nevű helység, a másik a *Gündüz bej* nemzetsége, Ak-Hisar és Denizli vidéke közt, és végül a *kara-tisabeliek*, főleg Meraş nevű helység közelében. E három törzs voltaképen három türkmén faj lehetett, a mit az a körülmény is bizonyít, hogy a jürük dialectusok is három

főbb csoportba osztályozhatók. És innen van az, hogy e törzsek tájszólásai nem oly egyöntetűek, mint a zejbekeké. Annyira különböznek a három főtörzs nyelvjárásai egymástól, mintha nem is egy nyelvnek volnának a hajtásai. Külön-külön fejlődtek a hangtani elváltozások, és az egyik csoport szókincsének egy része a másik előtt teljesen ismeretlen. Itt a hónapok és hetek elnevezése más, amott a napok elnevezései különböznek, és vannak ünnepeik, melyeket csak az egyik csoport ismer. De a nyelvi különbségek nagyobb részt onnan származtak, mert e három főtörzs kisebb asíretjei alig érintkeznek egymással, alig fordulnak meg ugyanegy vidéken, és így bizonyos fogalomkörökbe tartozó kifejezések önállóan és egymástól függetlenül fejlődtek ki közöttük. Érdekes főleg az egyes napok elnevezésének különféle módjai. Az egyes napokat ugyanis azon helységek neveiről nevezik el, a hol egy-egy határozott napon vásárt szoktak tartani. Minthogy egyes törzsbeliék már más vidékek vásárjaira járatosak, más-más lesz az egyes napok elnevezése is. Így fejlődik a külön szókincs, és így támadnak a közel rokon törzsek közt is különböző tájszólások. Egyébként pedig nyilvánvaló, hogy az asíreték főbb csoportjaiban egy-egy külön türkmén törzs él tovább, és eredeti hazájából elkerülve, ugyanazt az életmódot és vándoréletet folytatják új hazájokban is.

Hátra volna még a második csoport utolsó nyelvjárása, az *angorainak* nevezett dialectus. Mint már említettük is, ez elnevezés alatt annak az egész területnek a tájszólásait kell értenünk, melyek egész Kóniáig húzódnak el. Ha területenként különbözök is egyes vidékek lakóinak a kiejtései, és ha a kütahjai ember másképp ejt is ki egyes szókat mint teszem a kóniai, azért egy nyelvterület alá tartozik valamennyi. A dialectust tevő nyelvtani sajátságok közösek, az irodalmi nyelvben ismeretlen tájszók mindenütt megtalálhatók, ha a tájnyelvi szókincs különbözik is területenkint. Így az angora-eszki-šehiri vonalon sok új és eddigelé ismeretlen fogalom hatolt be az épülő és azóta már forgalomba is jutott vasút révén, viszont a jóval délebbre fekvő Konia vidékén éghajlati és tengeri viszonyok természetettek ellenkező fogalomkörbeli tájkifejezéseket. Egyes nyelvszigetek, melyek élesen kiválnak a nyelvjárás sík tengeréből, természetesen itt is előfordulnak. Ilyennek van elismerve a szmírnai kériületben levő Iszparta nevű helység, melynek lakói valószínűleg másunnan vándoroltak be.

Ezúttal csak az általánosított angorai dialectusról lesz szó. Anatólia ama nagy nyelvterületéről, mely aránylag a legkevesebb hangtani eltérést mutatja, és a mely az összes kisázsiai nyelvjárások közt a legtisztább törökséget őrizte meg. Nem egyszer emlékeztet bennünket a tömör hangzású csagatáj beszédre, és szókincsének java része mintha a sztambuli népnyelv költészetében támadna második életre. Ebből a nyelvjárásból idegen elem ki nem mutatható, ha csak idegennek azt a néptörzset nem vesszük, a melylyel a hódító Ertoghrul az első török fővárost Brusszát meghódította. Maga az a város is ott fekszik az angorai vonalon, a cserkeszek lakta *Bozjuk* közelében, mely Ertoghrulnak és az első törökségnek volt a szülő hazája. *Szöjüt* a neve ennek a történeti nevezetességű helységnek. Falai közt ott őrizi az Oszman dinastia alapítójának és családjának a hantjait, és általánosan elterjedt az a hagyomány, hogy e vidék lakossága a honalapító törökök ivadékai. Kissé távol esve úgy az ázsiai karavánúttól, mint a modern gőzvasút sinjeitől, meg tudta e nép mai napig is őrizni úgy erkölcsének, régi szokásainak mint nyelvének tisztaságát. Így hát a szöjüti, vagy tágabb értelemben véve az angorai nyelvjárást kell a modern oszmán-török nyelv őisének tekintenünk, azt a nyelvet, mely arab és perzsa elemektől teljesen mentes, és a mely a köz török nyelvhez is a legközelebb áll.

Meg kell még emlékeznünk e nyelvjárás egyik irodalmi érdekességéről is. Ennek a nyelvjárásnak a területén támadt a török népi irodalom humorjának a leggazdagabb forrása, a világ-irodalomban sem ismeretlen Nászreddin hodsza. Ak-şehir (Fehérváros) nevű helységé a dicsőség, hogy a hagyomány Nászreddin hodsájának életet adott, és itt őrzik a hodsza tréfás sirboltját is, melynek három fala egészen hiányzik, a negyediken pedig egy óriási vaslakattal bezárt ajtó van. Ma már többé-kevésbé ismeretes ama keleti húmortól duzzogó adomagyűjtemény, mely mind a hodsza nevével van összefüggésbe hozva. Van sok olyan is közöttük, melyet a nyugoti néphumor vall magáénak, és kétséget kizárólag affajta is, mely Nászreddinénél későbbi korban keletkezhetett. Ezúttal csak annyiban tartozik e kérdés hozzánk, hogy ez egyes tréfák először e nyelvjárás nyelvén kerültek világga. Bizonyosság rá azok a könyomatu kiadványok, melyeknek szókincsében sok maradt meg e terület szólásaiból és helyi vonatkozásaiból.

Még kétségtelenebbé teszi, hogy még most is szájról szájra járnak e környéken a hodsa bohókás csinyjei és agyafurt ravaszságai, és hogy ily módon sikerült is összejegyeznem a hodsa nevéhez fűződő legteljesebb adomagyűjteményt abban a nyelvjárásban, a melyben keletkeztek. A függelékben közlöm ezeknek egy kis részét. Nemkülönben egyes kisázsiai népregényeknek néhány románczszerű dalát. Ezzel az a célom, hogy míg egyrészt mutatóványokban ismertetem röviden az anatóliai különféle tájszólásokat, addig másrészt azokat a főbb népirodalmi formákat is bemutatom, melyek a folklorisztika mezején termettek és a melyekből eddigelé semmi se került nyilvánosságra.

III.

Nyelvi függelék.

A következőkben egyes nyelvi mutatóványokat akarok közölni Anatólia különböző nyelvjárásaiból. A különbség, mely köztük és a sztambuli nyelvjárás közt mutatkozik, azonnal szembe ötlük. Nemcsak szókinés, hanem hang- és alaktani tekintetben is. Ami a szókinésbeli különbséget illeti, arról már volt alkalmam szólani 'kisázsiai török nyelvjárások' cz. dolgozatomban, melynek ezúttali tanulmányom voltaképp a kiegészítő része. Az anatóliai török szókinés sok oly kifejezést őrzött meg, mely az oszmánliban teljesen ismeretlen, és ellenben megtalálható a keleti törökségben. Távol maradt tőle másrészt az arab és perzsa átvételek nagy zöme, nemkülönben az a sok görög és egyéb európai kifejezés is, melyek az európai törökséget elárasztották. Ki nem téve idegen nyelvek és népek hatásának, meg tudták őrizni nyelvük tisztaságát és régiségét, és megőriztek e mellett sok oly népköltészeti formát is, melyek az európai törökségben már régóta divatjukat multák. Az anatóliai szókinés szótári feldolgozásának nagy feladata még megoldásra vár.

Éppúgy hijával vagyunk a nyelvtani feldolgozásnak is. Pedig mily gazdag és tanulságos árnyalatai vannak a török dialectusok egymástól eltérő hangtanainak, mennyi elavult és eredetibb képzőket és ragokat őrzött meg a dialectikus alaktan. Nem is szólva a

mondattani sajátosságokról, a sztambuli törökségben ismeretlen mondat szerkezetekről, melyeket csak czikornyásaknak, lehetőleg egymásba fonódottaknak szoktunk elképzelni. Ezúttal csak röviden akarunk a jellemzetesebb hang- és alaktani sajátosságokról megemlékezni.

A hangrendi elváltozásoknál legott észlelhető az a sajátosság, hogy a hangrend illeszkedés törvénye alól csak azok a nyelvjárások képeznek kivételt, melyekről gyanítható, hogy eredetileg más nyelvet szorítottak ki maguk helyett. Ilyen a láz és kasztamuni nyelvjárások. Csak ezekben fordulnak elő ilyen alakok, mint *oɾli* (oɾlu, oɾli), *gelükan* (gelirken), *bojleže* (böjleže), *ustuni* (üstünü), *maluminüz* (malumunuz) stb. Arra ellenben elég példát találunk, hogy a köztörökségben magas hangúnak ismert szók mélyhangú alakban fordulnak elő és megfordítva. Ilyenek a *gonul* (gönül), *goz* (göz), *dort* (dört), *čuruz* (čürük); *gostarmak* (göstermek), *guldurmak* (güldürmek) stb. A vegyes hangú szók assimilatiója szintén közös jellemző sajátossága az anatóliai dialectusoknak p. *habar* (haber), *mehkeme* (mahkeme), *öbür* (obir), *barabar* (heraber) stb.

Hangszint illetőleg nagy az eltérés a különböző vidékek közt. Általában uralkodóbb a zártabb kiejtés, főleg az északi nyelvjárásoknál p. *uturmak* (otur-), *kunušmak* (konuš-). A ragozásnál ellenben gyakoribb az az eset, hogy a zártabb alak egy fokkal nyiltabbban használatos. Így p. *kalop* (kalup), *verijoroz* (-joruz) stb.

Ugyancsak általános sajátossága az anatóliai beszédnek, hogy az *r* és *l* en kezdődő szók elé magánhangzót szeret illeszteni. Így p. *Irežeb* (Režeb), *ilazim* (lazim), *urzugjar* (rüzgjar), *irast* (rast), *iraf* (raf) stb.

A nássalhangzók változásainál legjellemzetesebb a szókezdő *k*-nak *g*-re való lágyulása, a szóközépinek pedig *χ*-ra, de nagyjából mélyhangú szóknál p. *gafa* (kafa), *gorχu* (korku), *goχmaz* (kokmak) stb. E sajátosság, mely különös szint ad a kisázsiai beszédnek, nincs meg az összes nyelvjárásokban. Hiányzik az angorai és koniai tájbeszédből. Hasonló jelenség ehhez a dentalis meglágyulása ugyancsak a szókezdő mélyhangú szóknál p. *daš* (taš), *duttum* (tuttum), *daze* (taze) stb.

Több nyelvjárásnak meg van az a sajátossága, hogy a szóközépi *r* az utána következő magánhangzóba olvad p. *otorūchan* (otururken), *vēdi* (verdi), *gidijōmuš* (gidijormuš) stb.

Nagy szerepe van továbbá a lágy gutturális *ɣ* alakjának, mely több dialectusban a szókezdő *g*-nek az ellágyulása, de előfordul szóközépen is. P. *ɣarya* (garga), ellenben *garrya* (karga). Előfordul sokszor a köztörök *j* je helyett, melynek ezúttal eredetibb alakját őrizte meg p. *deymek* (dejmek), *dejšmek* (dejišmek), *dejrürmen* (dejirmen) stb. Rendszerint *g* található a köztörök *j* helyén p. *dögmek* (döjmek), de inkább csak magashangú szóknál.

A többi hangtani sajátosságok felsorolását, az alak- és mondat-tani megfigyeléseinkkel egyetemben külön feladatnak szánván, ezúttal szemelvényekben mutatom be Anatólia különböző nyelv-járásait. Az egyes szövegek alatt mindenütt fel lesz tüntetve a vidék, a honnan a szöveg került, és annak a műfajnak a neve, a hová a közölt anyag sorozható.

1.

1. Čelebi čox şükür olsun ulu sultan geldu
 yozumuzun bebeji şah-i felekšan geldu
 gettuşunden beru žansuz ɣala ɣalmuştuk hep
 gelmesule jeñiden gajdemuze žan geldu.
2. Bak sevduşumün goudesu keşten daha aɣtu
 kendü juvalaɣtu
 gurpeklerünü gapkara sajki bir budaxtu
 kökten pıtıraɣtu
 gollarunu şöjle judu vi dolma gabak tu
 čox ganü sıžax-tu
 gun jüzlü kömör yozlü guzel dun bana baxtu
 mejlim ana aɣtu
 ganşaxtu beni goulümü gokten oda jaxtu
 oflaz bi uşax-tu.
3. Dernekte tuluşlu doñuzun nefsu gabāmuş
 yozleri ɣarāmuş
 čoxtan berü dür gaɣpe teres horsat arāmuş
 şavlarunu čixāmuş
 ɣaşmerlük ile her nežeb ettüse beşāmuş
 ɣanžox dura vāmuş
 Gezban gizi himmet dünügen daɣda unāmuş
 oɣlan ɣana ɣāmuş.

4. Dutturdi ajan žēmelejib dormuṛa daḡtu
eššek gibi čattu.
5. engel doṛuza čal zopaju emme gebertme
genčlükte ṛan etme
ṛanžux januma gel deju öñlersede getme
ujluṛina el etme
al gojnuña ouša o guzžayi meletme
dejme bereletme.
6. Gezban baña dun penžereden bi tezek attu
ah ṛimrašu gettu.
ṛosrettü soruḡta evlü onbeš sene gepgep
doñuzladu japjap
ṛir gubre gajuṛuna jürü var sende ṛurus ṛap
ṛanžuxuna toman jap
gelmez bi siñek deñlu jedek olsa binerdep
himmet gotürür hep
engel doñuzun aḡ jazuda keskünün iržeb
gahpe azulu kelp.
gaffasuna bi zopa ṛojib emme zibarttu
sürüjib čaja attu.
7. Istangola get olmaṛa baḡ sende bir kjatip
hem saña münasip
ak žinnü judup ṛanšaḡ olub ojnama zip zip
aṛur ol ṛozünü ṛip
elbette zere var zerefat kelle vulak dip
var ejle bi gallip
Gastamunide šajir olaldan beri Galip
emme de žajib.
mor gafijelu söz söjlemeje sinži sataşdu
čoḡ gafijeler açtu.

★

Karstangoluda Falfal oṛli karisi aña karije: benim valide-
žuyezim ahlemdille bu kuna gadañ sahselim doḡuz gibiže-jin,
anžax İstanṛola gelükan jolda čektüžeyüm zakmatlādan zorip zuval
edeseñ bi-bi ve bi demissem sañ-de šaša kalusiñ. Karstangoliden
čixtoḡta iskeleje vādoḡta belki bök bindoḡta kajirın kiči iki jattu

bi gāxti, korpeden deñize batti, alifaki ešhedü bille ve bille doçor direji kurul kurul ötörö, orta direñ ellemeden gettu, gabaçlar gije japildu, su belde kala kalduç, bu-da bøjleçe maluminiz olson. Baña gondireçeün nektubiñ ustuni bojleçe žiziktiri vessen, doçriçe baña usul bulu : bu nektub Istangulda Emin uñunda ağı kepepli Falfal oğlu fulfala usul bula. Benim anağuzazim kel Emineniñ maçine sojleduğum çazel :

Bir türk giziniñ ardi sera çajli dulaštoç,
bir çajli joroldoç amma en soña olaštoç,
tenha düşüdüp sal dudum ol dilbere bi-gez
ormanda kutuklar gibi amma juvalaštuç.

(Kasztanuni nyelvjárás).

A szöveg egyik része Gálibnak, „Mutajabāt-i türkiye“ című könyvéből való átirás. E hét gázelt azért közlöm, mert egy kasztamuni ember olvasása után jegyezhettem fel, és így némileg eredeti kiejtést mutathatok be. Ugyanattól az embertől jegyeztem azt a kis prózai töredéket is, mely e gázeleket követi. Egy kasztamuni asszony útrakelése van benne leírva, melyet levél alakjában közöl egyik ismerősével.

2.

Naszreddin hodsa tréfáiból.

1. Bi-gön hoža Sivri-hisare varib görör-ki çoç adamlar bi-jire gēmişler aja baçijollar. Hoža bizim šeherde gañlı tekelleji gibi aji göröller-de kimse baçmaz, burada ofağlıç aja ne deñli adam birikmiş baçijollar demiş.

A hodsa Szivri-hiszárba megy egy napon és látja, hogy sok ember összegyülekezett egy helyre és nézik a holdat. A hodsa azt mondja erre: A mi városunkban akkora holdat látni, mint egy taliga kereke és nem bámulják, itt pedig egy kicsinyke holdra mennyi ember gyülekezett össze, hogy nézzék.

2. Bi-gön hožanlū tallasina bir öxöz girer, hoža eline bi-dejnek alob üzeline vādiçta ököz gaččar. Bi-hafta soña bir adam gañ-

İija ököz goşsaray gedijor oldoḡonu hoḡa görönḡe eline bi-čomay alob ököze bi-gač vurur. Heref bire adam, benim öközömden ne isteñ dedikte señ čoy söjleme bilgisiz it, o sučunu bilir demiş.

Egyszer egy ökör tévedt be a hodsza tarlójába. A hodsza egy botot vesz a kezébe és neki megy vele, de az ökör elfut. Egy hét letelte után látja a hodsza, hogy egy ember taligájába van az az ökör befogva. Egy furkós botot vesz erre a kezébe és rácsap vele néhányat az ökörré. 'Hé ember, mit akarsz az én ökrömtől' — kérdi a gazdája. — 'Ne fecsegy sokat, te tudatlan kutya — felel a hodsza — jól tudja az a maga bűnét.'

3. Bi-gön hoḡaja döşönde doḡoz aḡça vīmīşler. Hoḡa hele oñ aḡça ediñ deje gavga edeken ujanıb baḡar-ki elinde bi-nesne joḡ. Hemen gözlerini gappajıb elini uzadaray getiriñ, bari doḡoz aḡça olsoñ veriñ demis.

A hodsának egyszer álmában kilencz pénzdarabot adtak. Amint e miatt veszekedett, hogy tíz darabot adjanak legalább neki, felébred és látja, hogy nincs a kezében semmi. Hirtelen behúnyja a szemeit, kezét kinyújtja és így szól: 'No adjátok ide, legyen hát kilencz darab'.

4. Bi-gön hoḡa goñşisindan bir gazḡan alob işini gödükten soña içine bi-tenḡere gojob sahabına verir. O adam bu tenḡere ne dir dedikte hoḡa gazḡan doḡordu der. Goñşışı sevinerek alir. Bi-gön hoḡa jine gazḡanı alib birez gulanır sahabı baḡar-ki gazḡan gelmez. Hoḡanıñ evine gelib gazḡanı ister. Hoḡa eder señ saḡ ol o gazḡan öldö. Heç gazḡan ölör-mü dedikte doḡordoḡona inañırsın-da öldö-jöne inañmazmısın demis.

Egyszer egy kazánt kért a hodsza a szomszédjától és miután egy ideig használta, egy tányért tett bele és visszaadta a gazdájának. Kérdi az ember, hogy mit jelent az a tányér? A kazán szülte, mondja a hodsza. A szomszéd megörült neki és elfogadta. Egyszer ismét kéri a hodsza a kazánt, használatba veszi és a gazdája látja, hogy nem kerül vissza a kazán. Odamegy a hodsához és kéri tőle a kazánt. 'Egészségben maradj — mondja a hodsza — de a kazán meghalt'. — 'Hogyan halhat meg egy kazán', kérdi az ember. 'Ha elhitted, hogy szülni képes, mért nem hiszed, hogy meg is halhat, feleli a hodsza.

5. Hoḡa bi-gön ırmaḡ kenarında otororḡan on dene gözsöz adamlar gelir, gendilerini ırmaḡtan geçirmek içün hoḡajle birer

pula bazarlıx edeller. Hoža bunnari gečirirken birini ırmağ toppar-lajib götürür. Körler bağıрмаğa çirirmağa başlajınğa hoža ničün bağırib çirirjorsiniz, bi-pula egsik veriñ demis.

A hodsa, amint egyszer a folyam partján üldögélt, tiz vak emberrel találkozik, a kik megalkudnak vele, hogy egy-egy krajezárért átviszi őket a folyón. A hodsa, amint viszi őket, egyiköjüket a víz elragadja és viszi. A vakok kiáltozni, visongani kezdenek, mire a hodsa így szólt hozzájuk: „Miért kiáltoztok és visongtok úgy, egy krajezárral majd kevesebbet adtok.

6. Bi-gön hoža jer altında bir ağır japmağ ister. Jeri gazar-ğan goñsisiniñ ağırina gečib bi-çok ököz görür. Hoža sevinerek garisiniñ janına gelib eski günnerden galma bir ağır dolosu ököz buldum, baña ne ajdınlıx virisiñ demis.

Egyszer a hodsa a föld alatt egy istállót készít. Amint a földet ássa, a szomszédja istállójához ér és megpillantja a sok ökröt. A hodsa örül, odamegy a feleségéhez és így szól hozzá: „Régi idők-ből maradt, ökrökkel teliistállót találtam; mit adsz e jóhírért?”

7. Bi-gön hodža Temuruñ janına geder. Temur hožaji sevdi-jinden gač baş horantasi oldoşono sorar. Hoža dahi on baş oldoşono söljer. Bunuñ üzerine nefer başına jüz ağça verilmesini Temur veyilarşına boyoror. Hoža biñ ağçaji aldoştan soñra jine Temuruñ janına gederek horantasından bir baş onodoldoşono söljer. Temur adını soronğa adı Nusrattin efendi dir demis.

8. Temurlenk hožaniñ eji sözönö almağ içün ağırlamağa çağırır. Hoža dahi eşşejine binöb mullasile geder. Temur buna jir gösterör. Hoža bağar ki Temur bir ajağıni minderiniñ altına soğmoş, meñer bir ajağı topal imiş. Hoža dahi bir ajağıni minderiniñ altına soğar. Temur xızob gendö gendöne ben topal-im, neji sene ve bir xan-im dijerek hožaja senin eşşekten nereñ xalır dedikte işte bu minderde otordoşom dir dedikte xan daha çoğ darılob bunı inži-değzek olor. Hele jemek vağtı bunnar jemeje başlallar. Hemen Temur hožaniñ üzerine tılışırır, hoža hanım bölje japmağ xubat dejl-mi dedikte Temur bizim şehirde xubat dejdirdir der. Hoža-da bir osroğ çeker. Temur jañazloğ dejl-mi dejö soronğa hoža bizim şehirde jañazloğ dejdirdir der. Hele jemekler jenilöb kajveler içildikten soñra gāğob geder. Jolda mullası ničün jillendiñ bu xubat oldo dejönge hoža imam osoronğa žamat siçar demis.

(Angorai nyelvjárás).

Nászreddin hodsának, a törökök Eulenspiegeljének Anatólia szerzte ismeretes tréfáiból ime egy kettő. A teljes gyűjteménynek többféle kiadása jelent meg Konstantinápolyban, de mégsem annyira teljesen, hogy még eddigelé ismeretlen tréfákat ne gyűjthettem volna hozzá. Az angorai kerületben százharminczhat nászreddini tréfát sikerült összeszednem, és így gyűjteményem az eddig megjelenteknél jóval teljesebb. De egyébként is különbözik a megjelent gyűjteményektől. Míg ugyanis a megjelent szövegek a perzsa kiadók elavult és azerbajdsánias törökségével vannak megírva, addig az én szövegeim közvetlen a nép ajkáról vannak ellesve, a népies stílus hamisítatlan sajátásaival. Növeli még nyelvi érdekességét az a körülmény is, hogy az angorai nyelvjárást tükrözik vissza, tehát azt a tájbeszédet, a melyen az eredeti tréfák is megszólaltak. Azokhoz az adatokhoz, a melyeket a hodsáról eddigelé tudunk, járuljanak még hozzá a következők.

Török szájhagyomány szerint Nászreddin hodsá Kir-sehir városából való és kortársait felülmuló nagy tudományokhoz jutott. Születésének éve bizonytalan, de annyi kétségtelen, hogy Timurlenk idejében élt, mert sok ügyes-bajos dolga volt ezen uralkodóval. És így valószínű, hogy a hodsá 1402 körül élhetett, mert Timurlenk ez időtájt fordult meg legtöbbször Anatóliában. A következő tréfás eset bizonyítja ez adat hitelességét. Azt mondják, hogy midőn 1402-ben a sánta Timurlenk Kir-sehirbe készült, a községbeliek odamentek a hodsához, hogy rábirják, hogy készüljön neki a nagy fejedelem fogadásához. A hodsá elvállalja a dolgot, és egy óriási nagy turbánt csavarván a fejére, meztelen állapotban kimegy a község területéről és leül valahol az úton, a merről Timurlenknek jönnie kellett. A fejedelem meglátván így az embert, kérdi a környezetétől, hogy miféle ember ez. Elmondják neki, hogy mily tréfások és édesen ömlők a hodsá szavai. Erre leszáll az uralkodó a lováról, odamegy a hodsához, és kérdi, hogy mi járatbéli ember. „Én az isten vagyok — mondja a hodsá — azért jöttem ide, hogy valamit teremtsék”. Erre az uralkodó előszólít a táborából egy apró szemű gyereket és kéri a hodsát, hogy nagyobbítsa meg a szemeit. Azt felelte erre a hodsá, hogy mivel ő a föld istene, a köldökön felülről nem csinálhat semmit, de ha kívánja, a köldökön alóli nyílásokat megnagyobbíthatja. Megtetszett az uralkodónak a kitérő felelet, és midőn a városba hatolt, a hodsá kedvéért kimélettelt bánt vele.

A nyelvi mutatóványokban olyanokat is közöltem, melyekben Timurlenk személyével van a hodsza összeköttetésbe hozva.

3.

I. Vaktiñ birisinde bir erilen bir arvat varıdı, onuñ eri gajet-te tembel idi ve arvadıñ-da bir ojnaşı vardı. Bir gün bu karı fikir eder, bu kişiji kapudan esije çıkarsın, ojnaşınan kefe baksın. Bir gün dejer-ki: kişi get bir çölmek al getir, kişi geder çölmeji alır getirir eve. Arvat bakar-ki bu tez getti geldi, dijer-ki: a kişi munuñ duzunı haber aldiñ. Jok almadım dejer, dejer get duzunı haber al, geder çölmekžije haber alır, çölmekži dejer-ki bir avış jarım avış deje deje jolda gelirdi evine. Bakar jolda bir hermen savururlar, hermenžiler jıjšır, bu kişiji döjerler. Kişi bu neže söz-dü bir avış jarım avış dejinen Allah bereket virsin. Bu ordan gečer bakar bir ženaze götürürler, ehali munu bir temiz döjerler. Neže Allah bereket versin, ordan gečer bakar bir gelin aparırlar, bu geliniñ žimaeti tikrar munu bir temiz döjerler, Allah rahmet ejlesin ne demek Allah mubarek ejlesin. Velhasil bu köteji jedikten sonra jolda bir palčiklija tesadüf eder, ordan gečerken sözü unudur başlar palčıj aramağa. O bu gelir-ki ne aktarırsan, dejer-ki bir söz itirmişem, dejerler-ki söz palčıja düşer-mi heč. Ordan gečer arvadın gorkusundan eve gelenmez, geder bir sārāja, dařın etejinde dejenejini gojar basınıñ altına jatar. Az jatar çoğ jatar, birde čibinner başlar buña ezijet etmeje, joğudan galğar čibinneriñ toplandıyi jerde bir dejeneke vurar, götürür čibinneriñ öldüklerini sajar gırğ eded olur dejenejiñ başına jazar, babajı nazar bir dejenekte gırğın azar, jine jatır. Mejerse o hevalide bir dev mağrası vardı. Ordan gečirdiler bağtilar bir insan jatır, devleriñ bütüjü der: gelin bu adamı götürer mağrada kebab edeğ, çoğtan adam eti jemedük. Bunun janına geldiler bağarlar bir dejeneji var başınıñ altında jazıp: babajı nazar, bir dejenekte gırğını ezer. Bu devler-de gırğ nefer imiş, gorğarlar derler: jağşı oldu, bunu ojadağ aparay, özümüzü serder edeğ, bizim düşmenimizi öldürür. Munu ojadırlar, bu joğudan galğar bakar-ki gırk dene dev, başınıñ üstünde sev çekmişler durmuşlar. Bu gorğusundan hiç dinmez, devler munuñ ayağlarını öperler derler: bizi bağısla bizim bütüjümüz joğ, isteriğ sizi özümüze büyük edeğ, bizim bir düşmenimiz var onu öldüresen. Bu öz

özünə dejer-ki: yaxşı oldı, men giderem otururanı, munlar mene gullux ederler. Ordan galxar doqri devlerin maqrasina gelirler, evin joyari tarafında bir taxt gojarlar, muni oturdurlar o taxtin üstünde. Gezenin bir vakti bu devlerin biri bir berk usurur, bu usuruxtan nezer evin tavaniına cıxar. Devler derler ne axtarırsan orda, dejer-ki benim bükük babamin burada bir giliqi var idi, ona axtariram. Devler munun gorxusundan evi mairaji gojarlar kaclarlar, bu-da sabahdan durur, evde ne gadar gizil pul esja vardi juxledir bir ata doqru oz evine gelir bayar-ki arvadi bir ojnasinan beraber jatmis, dejenejinen ikisin-de basini ezer, sonra-da ev esini satar cıxaraska bir kette, bir arvad alir, baslar zivjilik edup allaha sukr etmeje.

★

11. Günneriñ bir gününde bir arvadinan bir er varidi. Bu arvadiñ ojnaşı varidi. Bu kişi arvadiñ ojnaşınan ojnadiyini bir gün görür, evden çıxar bir desmal çörek bağlar ve birde dejeneji alıp çariqların gijer ajaşına, baslar jol getmeje. Az geder çox geder, bir tarlada bağar-ki bir gara garka çolaş olmuş uçamir (uçamaz), garkajı dutar gojar gojnuna. Gelir bir kette akşam olur, jer tapanmaz (bulamaz) jatmaşa, gelir bir samanlıkta, samannarıñ üstünde başlar jatmaşa. Gezeniñ bir vakti bakar-ki bir gizinan bir oqlan bir palaz (seşade) saldılar samaniñ bir gjuşesinde, birde bir çiraş (mum) kojduklar, başladılar mehebbet etmeje. Giz oqlana dedi-ki: sen bilürsen, men seni ne vaşit sevdim, oqlan dedi jok bilmürem, dedi Memmediñ hena geşesi, sen ona saşdis olmuştun, o geşeden men seni sevdim, oqlan-da dijer-ki: sen bilürsen men seni ne vaşit sevdim, giz dejer-ki joş bilmürem, dejer-ki o vaşit-ki Nergize toj edirdiler (düjün), sen-de gizlarla ojnardıñ, o günnen men seni sevmişem. Bular bu sözde eken birde bu kisi garganiñ bağaşınnan tutar sıxar, garga bağırır, bular derler ki aman burda şin var, durup gaçan-da çiraş-da geçer. Bu ordan çıxar, çiraşın jandırır oturur palazın üstünde, bakar-ki bir tabak pilao gojmuşlar, bir desmal jemiş gojmuşlar, buları temiz jer, birde gizinan oqlan dejerler-ki: adam şin şejtan harda idi, guş-muş oraja dolmuş, olarıñ sesi idi, gedek-te kefirmize bağaş. Gelirler paşadan bağarlar, bir kişi oturmuş, pilafı jemişi temiz jemiş. Bular goryudan tikrar gaçarlar. Bu durar ordan palazi-da götürür, ketten çiyar, bir şehre

gelir baçar-ki bir bűjűk gapi açiř durur, gelir gapija, sesler-ki: ej ev sibi Allah rizası için mene bu geře burda bir jer veriñ. Ev-sibi-da bunu çayırdır içeriye, eviñ bir gjuşesinde bir jer gösterir oturur. Mejerse bu hanımınnan bir ojnaşı varmış ařsam yemekleriñ eñ jařşısını bir tarafda gizledir, aksam olur, bu arvadın eri gelir otururlar beraberlikte yemek jemeje. Birde baçar-ki o gűnűz pişirdi-jemeklerin hiç birini getirmedi, pilao pişirmiştı, helva pişirmiştı, bulariñ gabařına bir parça kavurma řorbasi gojdi, bu-da bir iki tike (parça) jedikten sonra gojnunda-ki gargani sıřıstırdı, garga bir gerre garrıldar, ev sibi dejer-ki ne dir o, dejer-ki ařam bu guş bir zat dir, amma size demeli deji, bu çox űz vurur, bu guş dejer-ki hanım pilao pişirdi, onnan getirmedi, ve geřgamař (jumurta tatlısı) japtı, onnan getirmedi, sűtlű çörekler pişirdi, oları bize vermedi, bu avrat-da goryrusunnan durar, herne-ki vardı getirir bulariñ gabařına gojar, jedikten sonra jatarlar. Geřeniñ bir vakti baçar-ki javaşře gapi açıldı, bu arvadiñ ojnaşı geldi, arvadi çayırdı, usulře gapıdan eşiye çıkarttı. Bular bir parça mahabet ettiler, bir kerre bu kiři guşı bařırttı, ev sibi dedi-ki gonař gardař, gene guş ne dijer, dedi-ki ah utanirem, en nihajet dedi-ki hanım birisinin obűriű otayta jatiplar dejer. Bu kiři durar çırařı jandırır, geder arvadıñiñ gardařlarını anasını getirir, ojnaşınan beraber bir jerde tutarlar. Tuttuřtan sonra bu kiřiye hűkűmete verirler, arvadi-da anasına gardařına teslim eder, bu kjettinen, (konak) ev sibi eviñ eřjasını herne varsa satar. Ordan gedűp kjettini satarlar, gedip bir arji vilajette ikisi beraberlikte bir manuslu bir ervad alırlar, bařlarlar geçinűp allaha řűkr etmeje.

(Karamani nyelvjárás).

E két népmesét, jobban mondva elbeszélést egy karamani meddáhtól vagyis népmulattatól hallottam és jegyeztem fel. Szokásos dolog, hogy Ramazán alkalmával megjelenik a *meddáh* egy kávéházban és tréfás tartalmú történetkéekkel mulattatja hallgatóit. E két elbeszélés egész népmesei hangon van elmondva, és olyannak igyekeztem fel is jegyezni. A népmesétől pusztán a tárgyra nézve különbözik. Ilyen meddah-elbeszélések tudtommal nincsenek még feljegyezve, s ezeket is inkább csak mutatónak közlöm, hogy a karamani dialectusnak egy kis képét mutassam be.

4.

Köjlü bir ojun.

Öküz Memiş, bir köjlü.

Jarım aya, uşak.

Deli Balta, uşak.

Servet efendi, Memişin oğlu ve mektebli
bir deli-kañlı.

Birinži mejlis.

Öküz Memiş (gendi gendine): İnsan bişeje bikerre gendini alıstırdı-mı, o nesneden bi-daha vaz geçemez. Hanja bizim o eski günnerde-ki gördüğümüz ketler, hep gönümüz şen-dü, bütün günñerimiz gezmek-di, dağlar başı bize bağ-dı, kime bi-söz söylejçek olsağ saatinde dujar-dı. Şindi gendi çoğuxlarımız şöjle dursuñ, uşaxlarımıza bile sözümüz geçmijor, jaşajı gör jaşajı, sejr ejle tamaşajı, . . . kurd koşajınže göppekleriñ sojtarişi olor . . . Baññız bu benim şaşğenlêrêma, buşadar işlerimi brakıp-ta gendi gendime masal oğomağ ile gönömi boş jere geçirijorum. Gel ulan Deli Balta.

Jarım aya (içeriden): Deli Balta borada joğ, ben boradajım.

Ö. Memiş (sejiržilere): Esiđijorsoñoz-a, bu-da benim bir uşajım olağax, adijle çajırmadıjım için gelmijor. Gel Jarım-ā!

Jarım (koşarak): Geldim, geldim, şte geldim.

Ö. Memiş: Sen nerde geđijorsoñ, ben saña biñ gerre gapıdan tışari çijmajağsınız demedim-mi? (*Sejiržilere*): Kim diñer bu uşaxlara? Bişej bujurdıñ-mu tutmazlar, kovarsıñ getmezler, düvežek olonğa-da hele bi-orða soñrasını saña gösteririz deller. Ben-de şaştım galdım.

Jarım: Evet biz-de heç tışari çijmijoroz ā.

Ö. Memiş: Çijmijorsoñoz-da Deli Balta hangı žehenneme getmiş?

Jarım: Heç bi-jere getmedi, aşajı kılarda jatijō.

Ö. Memiş: (Kızarak ajağa kalkar): Ne dediñ, ne dediñ?

Jarım: Kılarda jatijō dedim.

Ö. Memiş: (*Sejiržilere*): Sizler-de işittiñiz-ā, aşşajê kılarda jatijō-muş. Şimdi borada joğ-tor diğodo, şimdi-de kılarda jatijō deđo. (*Jarım*): Niçün baña jalan söljijōsoñ? Heç ben öjle jalannarı judarmıjın; benim başım siziñ başıñız gibi galın-mı sañijōsoñoz?

Jarim : Ben saña jalan söljlemedim, suřadar vā-ki Deli Balta baña jatařařı zaman beni çağran olōsa borada joř-tō de deji söljle-misti-de ben-de saña borada joř-tō dedim.

Ö. *Memiş* : İŖde özörōñ suçuñdan büyük ā, tañrı biñ dürlü řezañı vēsın (řebinden bi kahat çıřarak). Bizim Servet efendi ŗindi mektebde-dir.

Jarim : Evet, ŗimdi nektebde-dir.

Ö. *Memiş* : Boradan چاپک gidersiñ bu

Jarim : (چاپیڑاř gořsarař) ŗindi giderim.

Ö. *Memiş* : Gel be, nereje gidijoñ ?

Jarim (gelerek) : Nektebe get demediñ-mi ?

Ö. *Memiş* : Peki get dedim ā; soñra ne söljeřeřēn bařalıñ ?

Jarim : Ha dořı, orası-da var-dı, ben heç düşünemedim.

Ö. *Memiş* : Heç ařlı joř, gaffası galıñıñ birisi. Buřadan jıldır benim janımda-sıñ, dahha ařlıñı bařıña alamadıñ, vah saña vah. Al bu kahatı, al-da bizim Servet efendiye ver, sařın jolda gideken aćmajasıñ ha; efendiye kahatı verdiñiñ vakıt čarčapık gidib paraları alarař buraja gelmesini dahbi sölje.

Jarim : Bař üstüne (gořsarař gider geri gelir). Az galdı unudařař-tım.

Ö. *Memiş* : Ne o? ne ičün getmediñ ?

Jarim : Nereje ?

Ö. *Memiş* : Nasıl nereje; ben saña mektebe demedim-mi ?

Jarim : Evet amma, ben nektebiñ yolunu bilemijōñ.

Ö. *Memiş* : O nasıl söz a budala. Servet ile barabar eñ azdan jüz gerre olsoñ getmediñ-mi ?

Jarim : Gettjidim amma řinři onotmiřim.

Ö. *Memiş* : İnsan bi-kerre gōrdüřü řeji onudur-mu? Heç ařlı joř budalanıñ birisi. Öjle ise dur, saña ŗindi jolı öřredejim. (Dijerek elinde-ki kahatı alıb parča parča iderek.) İste řurası bizim sokak, řu-da sol jana gider jol, iře burası-da mektebiñ büyük řaddesi; ŗindi annadıñ ja.

Jarim : Evet evet annadıñ.

Ö. *Memiş* : Hajdı bařalıñ چاپیڑ get; suřadan-ki bizim Deli Baltaji uřandırarař jemeji burada jijeřeyimi sölje-de sufraji boraja getisin.

Jarim : Peki peki, ŗindi uřandırırım (der gider).

Ö. *Memiş* (sejirřilere) : İste bunuñ ařlı eksik, kime laf añadıřseñ

deliniň birisi. Hele Baltaji bič sormajiňiz, bütün bütün divane şaşkın, ahlê gaçı; buýadar jildir bunnara ahlil öýredirim söz söjlerim, aňamazlar tutmazlar, ben-de şaştım galdım. Daha-da gelmedi, üç gün otorsam ačmısiň joýsa susuzmısiň demezler; çare joý, gedib biz getirmelijiz (gider).

Balta (jimek sufrasi elinde olarak gelir): Bizim aýa olaýaý Öküz Memişiň-de heç derdi çekilmez-ki jimeiji gja aşayda gja joýarida jimeji sevemiş. Uşaýlariň rahatını düşünmek adeti bile deşil. Allah etmesiň elimizden gaza olaraý bişej dökülse jahod girilsa vaj başımiza vaj halimize (tabakları dizerken birisi girilir). Ha Allah belasını virsiň (dijerek elinde bulunan obir tabayı-de girar). Gördünüz-mi ettijimiz jolsizliyi? İşte gendisi-de gelijö, çare galmadı.

Ö. Memiş (gelerek): Sen nerelerde gezijöň? (tabaý giriýlerini görüb): Vaj bunnar ne, bunnarı kim girdi?

Balta: E

Ö. Memiş: Söjle baýalım, söjle dijon saňa bunnarı kim girdi (sejir-şilere): Bu usaýlar beni öldiraýaýlar deli ideşekler (Jarım aýa goşaraý gelir).

Ö. Memiş: Mektebe gittiň-mi?

Jarım: Evet gittim ja.

Ö. Memiş: Serveti gördüň-mi?

Jarım: Heç adam nektebe gadar gider-de Servet efendiji görmeden geri gelir-mi?

Ö. Memiş: Eh ne dediň baýalım, kahatı verdiň ja.

Jarım: Evet çapıx get paraları getir dedim, anýaý kahatı

Ö. Memiş: Kahatı ne japtıň?

Jarım: Bilmem siz efendimiz kahatı ben guluňuza virmediňiz sanırım.

Ö. Memiş: Eh bi-de kahatı inkjar edijöň, öjle-mi? almadım deşöň ha? Annadım, siz beni batıraýaýsıňiz, biriňiz evde çanaý çölmek braýmajub girijö, sen-de para senedini alub-da inkjar edijöň. Duruňuz, ben size şindi gösteririm (etrafa goşaraý). Bir asker, amanıň bir zaptije joý-mu, alıňiz bunnarı, hapishaneje gütürüňüz, zenjire uruňuz . . .

Jarım. Deli (ikisi birden): Aman efem siz biliň, ajaýlarıňiziň altını öpelim, etme bize gijma, baýışla efendim (dijerek Memişiň ajaý-larina sarılirlar, Servet efendi dahi bu sirada gelir).

Servet: Ne dir bu utanmazlıđını, şöyle bir tarafa duruñuz, sen-de bir tarafa, bu gouganiđını aslı ne dir söyleđini.

Jarım: Efem babañ bizi zaptijeje vëmek istiđo-da.

Balta: Biz-de ayađlarını öperek suđlarımızın bađşlanmasını ređa edijöduk.

Ö. Memiş: Evladım (Jarımı göstererek), iste bu senet kahatını inkjar edijor, (Baltajı göstererek) bu-da evde çanađ öölmek gomajıb girijor, şindi-de tabađları girmiş.

Servet (jerde-ki kahat parçalarını toplajaray): Ja bu kahatlar ne olađay, ā iste senet parçalanmış, bu senedi kim parçaladı, söyle-jiniz dejorum.

Jarım (Memiş göstererek): Evet bu parçaladı, elimden kaptı idi, şindi ađlıma geldi.

Ö. Memiş: (düşünerek): Haj benim bu ađlım jeriñ dibiñe geđsin. (Servete): Ođlum bu uşaylar beni delirdeđekler; jođ olsonnar, heđ ađılları jođ, biñ gerre ađıllı oloñoz diđöm, dujmijölar, işit-mijölar.

Servet: Sanki sizin aklınız döru-dur. (Sejirđilere); Gördünüz a, üzerine toz bile kondurmak istemijor, sanki kendisi akıllı fikirli bir adam imiş. İste bilgisizlik belasının birisi-de bu dir. Bilgisizlik insane görüñmedik belaları tebellüş eder, bilgisizlik sahabla-rını ilerilemekten, mutlu olmaktan, aliş verişini bilmekten geri kor, herne denli büyük olursa olsun, bir birleriyle söz bir ederek jirleşmiş, bir kođum bilgisiz olurlarsa bilgisizliğin mejvesi olan hujsuzlukla çarçapık dirliklerini jetirirler. Bu sözlerimin dođru olduđını ispat için şte bunnar (el ile göstererek) pek āla ispat ola bilirlir. Vatanın evladını öjretmek ve jola getirmek ve huj-larını etmek için hükümetimizin büyük-büyük jardımları anđak kendi dođru çöžuklarını gide gide bilgisizlik belasından kurtararak ejilik içinde jaşatmak için dir. Avropalılar vatan insanın anası-dir dejorlarsa, biz-de hükümet insanların bir şefkatli babası dir sözünü ilave ederek hükümetimize en merhametli bir baba deje bakarız. Çünkü bizim şimdi-ki halimizi kolađlaştırmađa hükümetimiz borđlu imiş, zira okumak jazmak ilmi-ki her şeiden üstün-dür.

Ö. Memiş: Bak-sana, sen lakirdiđi ne vakit bitiređeksin, bizim şu kongamızı ne vakit aralajađaksın?

Balta: Bizim ađbaşı-da geldi, ađlıđımızı ne vakit veređeksin?

Jarım: Arkadaş, aj-başı geldi-mi? (gendi gendine): Haj aḡlınıñ bardağı çatlasın, ben hiç oralarda deḡilim. (Servete) Bej efendi hazretleri, beñdeniz-de aḡlıḡ isterim.

Servet: Öjle ise geliniz-de işlerimizi içerde görelim. (Sejiržilere): Bu mektebden čıḡmaḡa iki jilim galdı, ah şu iki jili alıp-da sehadet namemi alarak bir kerre čıksajdım dñnjada hiç bir şeje merakım kalmazdı (hepisi giderler perde kapanır).

(Kóniai nyelvjárás).

„Egy falusi játék“ a czíme ennek a kis szinpadı jelenetnek, melyet Kónia vidékén hallottam néhány mükedvelő török ifjútól. Tudtommal ez az első és egyetlen kísérlete annak a törekvésnek, hogy török iskolákban szindarabok kerüljenek előadásra. Érdemesnek tartottam e török iskolai dráma közlését, annál is inkább, mert a játszó ifjak saját vidékük nyelvjárásán, a kóniain beszélnek, és feljegyzésében, melynél Juszuḡ Számih barátom segédkezett, igyekeztem is e dialectikus sajátságokat megőrizni. E kis szindarabnak az lett volna a czélja, hogy meggyőzzék a népet a tanulás szükségességéről, és hogy kimutassák azt az ellentétet, mely egy tanult embert a tanulatlantól megkülönböztet. Az előbbit Servet efendi, egy parasztnak iskolába járó fia képviseli, a tanulatlanoknak tipikus alakja pedig Memis és két szolgája. Az egész egy rövid kis jelenet, mely valódi népies nyelven van előadva, és népies humorral fűszerezve. Még 1885 augusztus havában jegyeztem fel.

5.

I. A kiz benden ak göjsünü örtersin,
 tenhalarda ak gerdanın acaırsın,
 a kiz benden ne kemlik gördün kačarsın.
 Aman dilber insaf ejle gel bana.

Behej aḡa-mi-sın bej-mi-sin dilber,
behej melek-mi-sin nur-mı-sın dilber,
doḡru sōjle a kiz benim olurmusun.
Aman dilber insaf ejle gel bana.

Köroḡlu-dur bu jerlerin arslanı,
kiz ben seni seker ile beslerim,

senden bir pehlivan oğlu isterim.
Aman dilber insaf ejle gel bana.

(Köroğlu).

Ana südün helal ejle,
gözlerinden dökme abi,
nail oldum ben bu derde,
asla derdin jok hesabi.

Ne babam derdime aýlar,
bu hasret žijerim daýlar,
ben giderim anam aýlar,
imdad ejle hakk ženabi.

Kamer-taja vurdum üzengi,
bülbül öter seher vakti,
babam boş kojmasın tahtı,
jikilir taži mihrabi.

Kamer-taji saldim jola,
üçler kırklar jediler bile,
imdad ejle Şah Ismaila,
olajım hak-i turabi.

(Şah-Ismaıl).

III.

Deniz kenarında balık tutarlar,
göründü gözüme keman kaşların,
denizi karajı kapladı şefkin,
benzıjor üç günlük aja kaşlarıñ.

Güzelliğin dünjaja verdi şefki,
jaz gelinže artar bülbülün zefki,
jakti beni žemalinin bu şefki,
aklımı ıyrattı zaje kaşlarıñ.

Kaşların bazirgjañ gözleriñ hoža,
bakişin gülüstan benleriñ jüže,
sevindir Garibi bari bir geže,
salmasın düşkünü jaja kaşlarıñ.

(Aşık Garib).

(485)

IV. Geldim dost baýına ejledim nazar,
gördüm jarın bahçesinde gül peri,
ak gerdana tana-tane dizilmiş,
aklımı başımdan aldı hal jeri.

Geže gündüz çağırırım ja želil,
kadir-mevlam üstümüzde hem delil,
gergefini örtmüş ijnesi melul,
belli jarın gergefinde el jeri.

Arzu-halim jazdım ben aslı dosta,
Onun içün gönül oldu şikeste,
jastığı kan aylar jorgani jasta,
döşek ževab eder bende bel jeri.

Keremini atmış elleri tutmuş,
derdini toplajup derdime katmış,
ela gözden çalınmış ravan etmiş,
işte dostun otağında sel jeri.

(Aşık Kerem).

Ez anatóliai dalok egyes töredékei azoknak a nagyobbbszabású dalcziklusoknak, melyek prózai részletekkel kiegészítve, népregeények illetve népkönyvek alakjában ismeretesek. Anatóliának meglehetősen nagy ez a népkönyv-irodalma. A legkiválóbbjaiból válogattam ezúttal össze néhány verset, inkább azért, hogy ebből az irodalmi formából is bemutassak egy-két szemelvényt. E ritmusos és rimes versek egészen a népdalok alapján állanak, és csak abban különböznek a *türkünötől*, hogy a költemény utolsó strófájába mindig bele van szöve a népkönyv főhősének a neve. Ilyen hősei a mi költeményeinknek a lantos *Ismail*, *Gárib* és *Kerem*. Mert e népkönyvek hősei egyúttal híres lantosok is, a kik nemcsak kardjaik erejével, de bájosan zengő lantjukkal is kiválnak. Nemzeti hősei ők a kisázsiai török népfajnak, és azok a költemények, melyek az ő nevükhöz fűződnek, ép oly tiszta népi terméknek tekinthetők, mint akár a népdalok. Ezekből akartunk néhányat bemutatni.

6.

I. Rodosli Káriman bejin destani.

1. Okujan destanım ālasın bana
benim geldi başıma çok felaket
felekler ālasın inlesin bana
çektijim zijade ževr-i ezijet.
2. Gamdan kurtulmadı bir zeman başım
günden güne arttı gitti kederim
daha hiç dünjadan jokken xaberim
kalbimde tutuštı nar-i mohabbet.
3. Sevda dedikleri bōjūk elem dir
çeken bilir bunu elbet alem dir
miynet gider žefa çünkü her dem dir.
bu miynetten jok-tur asla selamet.
4. Gōjnül derjajı-aska düşmüş idi
žijer mohabbet ateşle pişmişti
sevda dalgaları çünkü žošmuštı
çok derde ūrattı beni nihajet.
5. Gōnlüm düstü bir gözleri elaje
başımı ūrattım ejvā sevdaje
başladım giželerim huj u haje
çekilir šej-mi-dir bōjle sefalet.
6. Boju gül āažē ağızı gonže
hajran kalir-idim anı görünže
kendisi pek güzel bedeni inže
aleme velvele saldı ol afet.
7. Dişleri inži gibi durup dizilmiş
gözü maymur maymur olmuş süzülmüş
jüzünde benleri var-dır saçılmış
ana mayxus idi hüsn-ü melahat.
8. Sözü dinlemekle asla bıkılmaz
fakat dikkatliže asla bakılmaz
kimse ne haddine ana takılmaz
ol sahat durdı pūr gazap hiddet.
9. Bense geželeri ejledim efgan
gōnlüm rahettejdi žijerim pūrjan

- ālardım sizlardım heran u zeman
 çekerdım elinden pek çok sefalet.
10. Günden güne ijne iplik oldum ā
 bana neler gösterdi baxtı-sija
 aǵırdı her kimse halımı herkja
 mayzun olup gezer idim nihajet.
11. Bir güzel idi ol adı-de žemil
 ne güzel jaratmıštı rabb-ü želil
 mohabbetim safi idi ana bil
 gillügiş jok idi kalbimde gajet.
12. Bir gün dedim aǵvalımı açajım
 önünde kanlı göz jaşı saçajım
 jahod vatanımdan artık kacajım
 çekmeden ise bu kadar sefalet.
13. Bir gün rast getürüp dedim-ki ona
 ej gözleri maymur raym ejle bana
 bir zıjanım jok-tur bir zerre sana
 anǵak gözden düşürme et merhamet.
14. Dedi çekil ordan gelme janıma
 girersin soradan çünkü kanıma
 susamış pek çok-tur benim žanıma
 aǵı bana kārıman et merhamet.
15. Dedim aşkın ile dajım kirjan-im
 mohabbet ateşle her dem suzan-im
 sen korkma düşmenden benim kurbanım
 çekerim senin için çok ezijet.
16. Mejerse birisi bizleri görmüş
 mejerse bizlere hoşundı kojmiş
 ikmizin arkasını kovarmış
 bak ne işler yaptı bize akibet.
7. Māmud geldi bana dedi gezelim
 bir azaǵık bade filan süzelim
 bizle bir kaç kişi var-dır görelim
 azaǵık edelim bari sefahet.
18. Kalktık beraberže geldik kaveje
 Numan oturmıštı žemilim ile
 dedi Numan hajdı kaçalım bile
 beni güğendirdin birader gajet.

19. Bu söz aîr geldi pičaîm çektim
urdu Numan beni kendimden geçtim
eşel şerbetini ol sahat içtim
kalmadı kolumda zerreşe takat.
20. Ordan karakola gittik beraber
lakin joktı kendimden ben-de zaîber
dünjadan aẏrete ejledim sefer
mekamim olsajdı nolurđi źennet.
21. Źaminin içinde jijkandı vüžud
žemilden ajrıldım lakin ben žesud
günahim af ede Hazreti Mabud
ol zaman bulurum çünkü suhuret.
22. Kodular kefene şu genč jaşımda
ne fena jazı var imiş başımda
souk su jok iken her kes eşimde
kara topraklara girdim akibet.
23. Bin iki jüz doksan dokuzda žana
bu destanı Fıtnat ejledi imla
ažınır bu hale her zaman hajfa
devran elinden var-đır ā şikajet.

II. Filibin destanı.

1. Dinlejin halimi baştan iptida
sarmiştı gönlümü ateşi-sevda
almış idi aklımı baştan amma
duman bürümüş-tü heman dört jani.
2. Günden güne artmakta başta sevda
žoštu derja gibi bu aşk-u hava
bu derdim kimseje demedim asla
çekerdim geže gündüz aşk jamanı.
3. Görmezsem jarımı etmezdim elbet
aklımdan çıkmazdı o çeşmi-afet
isterim bir تنها bulup selamet
söjlesem žanımın derdi nihani.
4. Kendi mejhaneži Filip đır adı
kürkžiler başının o-đır želladı
tahuk pazarına jolum ũradı
zindan ettim başıma bu žihani.

5. Sahat bir janımda kimseler joktu
janımda kardaştan kimseler joktu
hepsi sâuştılar žümlesi korktu
görmek isterdim o jarım jüzünü.
6. Mejhane kapusına ben tajandım
Filip aç kapuı ben sana jandım
artık žanımdan-da bıktım osandım
sana terk edejim bu tatlı žanı.
7. Sahat bir buçuktan ikiye vardı
açmadı kapuı derd beni sardı
üflejüp kandili işik karardı
çeküp sol janımdan soktum kamajı.
8. Oldu dünya ol dem gözüme zindan
tuna suju gibi aktı gitti kan
kasablar önünde misali-kurban
baş kojup eşije jaktım her žanê.
9. Gözlerimden benim aktı kanlı jas
oku sözlerimi hem ayla hem şaş
beni kıldırdılar â javaş javaş
babi-zaptijeje kıldık ravanı.
10. Geliriz en sonu elbet bir jere
davalar'mız kalsın artık maıřsere
mevla bu jazıı jazmasın sere
kurulur ol zaman hakkım divanı.
11. Hekim başı bakıp jokladı beni
dedi jazık dejlmi urdun kendini
kana bojamiřsin çořuk kendini
aıřısınlar buna her dem akranı.
12. Sabā žami içinde jıkadılar
bunun babası nerde dir dediler
Bejler-bejinde hepsi aradılar
babamın göklere çıktı figanı.
13. Ata geldi dedi jüzün görejim
gül jüzüne bir az jüzüm sürejim
ben-de bari bu žanıma kijajım
bajıldı ol sahat gitti dermanı.
14. Açıldı jüzümüz aladı ol dem
tuttu benim için çok jas-ü metem

- istemem dünjaji artık istemem
nejlejim sen çünkü böyle zindanı.
15. Oradan beni mezere kojdular
arkamda-ki esbabımı sojdular
anam babam saçlarını joldular
her ikisininde gitti amanı.
16. Henüz jirmi jedi jaşına erdim
en sonunda kendi kanıma girdim
jı'itlikta ise alemde bir dem
kolumu bükmenin joktu inkjani.
17. Hakk safalar versin žümle jarane
bojansın düşmanım hep kızıl kane
ateşler içinde her sahat jana
görmesin bir rahat asla ol žani.
18. Allā anam babama sevab versin
destanım okujan bir raḡmet desin
düşmenler bir birin etini jesin
žefajile gečsin vakti zamanı.
19. Derdim çok uzun-dur bitmez begajet
söjlesem-de buna jok-tur nihajet
susmaktan başka buna olmaz selamet
isterim sikilmasin kimsenin žani.
20. Sene bin iki жүз doksan dokuzda
bu destanı ver al jirmi paraja
bak ne güzellik var Fitnet bu sözde
sikmamak lazım-dır her bir insanı.

III. Tilki ile horozun destanı.

1. Bir horoz var idi güzeldi gajet
bir a'až dibinde tuttu ikamet
durmaz öter idi her dem ü sahat
var idi janında bir çok tahukan.
2. Tahukları toplar başına her gün
anlarla ejlenir olurdu memnun
mayzun durmaz idi bir nefes olsun
sanki kendinin idi žümle mejdan.

3. Sabāları kalkıp türkü söylerdi
ne bulsa çekinmez bir temiz jerdi
bir žanım var dünjada nedem derdi
en sonu her zaman mesrur u šadan.
4. Bir sabā kalkarak bir zaman öttü
ansızın horoži bir tilki tuttu
sandi'i o tilki bir budın juttu
zavalli horozži'az oldu zıjan.
5. Horoz-der-ki aman tilki kardašım
raǵm ejle gözümnden akmakta jašım
ejvā nekadarda talesiz bašım
derdime lutf edüp gel ejle derman.
6. Tilki der-ki aç-ım karmım tam takir
vüžudım titrejor bak sakir sakir
bırakmam ben seni gözleri čakir
elimden brakmazam šüpesiz bir an.
7. Horoz der-ki göster ne dir kabahat
benden baška jok-mu sana bir kismet
beni af etmeli raǵm edüp elbet
kil inajet žijerim etme pürjan.
8. Tilki der-ki jalvarma bejhude ters
müezzin dejsin-de ja ne dir bu ses
adam olmadın halde bašında fes
seni öldürmemek olur hezejan.
9. Horoz der-ki žanım kabahat-mi bu
bir žan alınır-mı suçun var dejü
var kismetin ara gez kapu kapu
ne istersin benden behej žan alan.
10. Tilki der-ki kabahatın bu-mı-dir
jā aja'ında-ki mamuzlar ne dir
çok lakirdi istemem sözü bitir
ažlıktan olmiš-tir halım perušan.
11. Horoz der-ki sana ederim riža
bari elin kaldırıp ejle dua
her jemek bašında lazim dir bu hā
dua etmejenler olur pešiman.
12. Tilki horozın bu sözüne kandi
hileži horoza tilki aldandı

- döru söyler bana bu sözü sandı
fakat sörasında ejledi izan.
13. Tilki dua içün elini aştı
horoz-da a'aşın üstüne üstü
tilki baktı horoz elinden kaştı
şijerin dälajip ejledi sözan.
14. Tilki dedi niçün çiktin jokarı
in aša'i konuşalım gel berü
arkadaşlık bu-mı-dır olur-mu-bu
sana göremedim bu işi şajan.
15. Horoz der-ki luft et jokarı sen gel
ejer gelmez isen olma git engel
karnin ejer aç-se birez je döngel
ženabi-hakk sana ejlesin derman.
16. Tilki a'zi açık kaldı orada
horoz kortulmuş oldu sanki orda
zavallı tilkide jok-tu para-da
hep gitti elinden servet u saman.
17. Tilki-de oradan gezmeje gitti
zavallı tilkiji bir köpek tuttu
tilkinin o sahat hep işi bitti
tilki jalvardi-ki gel ejle ixsan.
18. Tilki der-ki beni arkadaş bırak
merhamet ejle-de gel ejle çirak
bir jere gitmezem ejleme merak
jazik dejil-mi olajım ben bižan.
19. Köpek der-ki niçün buraja geldin
køjde pek çok komsu kapusi deldin
hatsiz talukların kanına girdin
žümlesin b'azına geçirdin dendan.
20. Tilki kurtulma'a düşündü jattı
söra ölmüş gibi jerlere jattı
šte öldüm deje köpeji aldattı
köpek bırakınža oldu kerizan.
21. Köpek ile tilki kosarlar iken
horozın janından gešti ikisi birden
horoz tilkije dedi dur dā erken
konuşalım azžik luft ejle bir an.

22. Tilki dedi buldum vakt u zamani
tilkinin čiķaŷak ŷüpesiz ŷanı
akaŷak jerlere kíp-kızıl kanı
čaresiz kalarak olmiŷ-tır hajran.
23. Murad nasihat dir ejer dinlersen
fenalik etme-ki elbet čekersin
dünjada n'ekersin anı bičersin
janına birakmaz hazret ü mennan.
24. Dünjada her kese ejlik etmeli
güzel isim brakıp öjle gitmeli
ne güzel adam dir ŷu dedirtmeli
böjle olur joŷsa her adam insan.
25. Sene bin iki jüz doksan dokuzda
söjledim ej Fitnat bir destan sende
okujup gülsünler her söz her kande
görmemiŷ kimseler böjle bir destan.

Végezetül néhány kisázsiai *desztánt* mutatok be, mint szintén egyik kedvelt fajtát a török népköltészetnek. A desztán négy soros versekbe szedett elbeszélés, melynek tárgya egy hírességre vagy hirhedtségre jutott esemény, nem ritkán alak. Szokásban volt, hogy minden feltűnőbb eseményt, mely a köznép figyelmét erősen lekötötte, rímes versekbe foglaltak, és olyformán énekelték, mint ahogy a nép közt támadt dalokat éneklik. De nemcsak a melódiában, de formában és kifejezésben is követték a népi termékeket e desztán költők, kik rendszerint az *ásikokból* vagyis a népdalnokokból váltak ki. Csak abban tértek el e desztánokban, hogy több arab és perzsa kifejezést használtak benne, hogy versezetük értékét ezzel is emeljék a nép előtt. Kedvelt tárgyai e desztánoknak a szerelmi gyilkosságok. Ezek ejtették bajba a mi desztánaink hőseit is, kik maguk beszélnek el szerencsétlen szerelmük történetét, szomorú halálukat és intő példakul mutatkoznak be a sorsukon kesergő közönségnek. Mint egyik érdekes példáját a népköltészet hatása alatt fejlődő népirodalmi termékeknek, e desztánok bemutatásával fejezzük be szemelvényeinket.

V. k. I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télly Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandusk szertartásos könyve. *Bálint Gabortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasváry Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyatai. *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. Eranos. *Télly Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 40 kr. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználatát. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi térgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télly Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív kulturájában az égi testek. *Vámbery Ármín* r. tagtól 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepei szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmányi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phonetikus értékeiről az ó-indben *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi nemanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

IX. k. I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 30 kr. — A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác*tól 30 kr. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hünmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Pets Vilmostól*. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* től. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kultag felett *Dr. Heinrich*

- Gusztáv* 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. *Banóczy József* 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* 40 kr.
- XI. k.** I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károly* 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbery Ármán* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegli Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác* 50 kr. — IX. A muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármán «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármán* r. tagtól. 30 kr.
- XII. k.** I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác* 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándor* 30 kr. — III. A reflexív és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kimos Ignác és Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármán* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. Irta *Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* ö. l. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. *Ábel Jenő* 50 kr.
- XIII. k.** I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Ármán ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics Györgytől*. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól*. 10 kr. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Telfy Ivántól*. 30 kr.
- XIV. k.** I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 40 kr. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 40 kr. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés ujhellő munkákról. *Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól*. 10 kr. — VI. Etymologicum magnum Romanie. *Putnoky Miklóstól*. 20 kr. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond* 30 kr. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond* 20 kr. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 40 kr. — X. Három franczia hellenista és a volapük. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — XI. Euhemeris reliquiae. *Némethy Gezáról*. 60 kr. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Belától*. 40 kr.
- XV. k.** I. Az iszlám vallásos mozgalmairól az első négyszázadban. *Dr. Schreiner Martontól*. 30 kr. — II. André Chénier költészete. *Harasztli Gyulától*. 1 frt 50 kr. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond* 40 kr. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól*. 15 kr. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antal* 10 kr. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Telfy Ivántól*. 60 kr. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Thewrewk Emiltől*. 2 kr. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oszkártól*. 80 kr. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond* 60 kr. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Telfy Ivántól*. 40 kr. — XI. Tanulmányok az újabbbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándortól*. 1 frt 50 kr. — XII. Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Gézáról*. 15 kr.
- XVI. k.** I. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finály Henrik* 2 frt. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác* 60 kr. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oszkártól*. 45 kr. — IV. Paraspodylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól*. 30 kr. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Telfy Ivántól*. 20 kr. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Telfy Ivántól*. 20 kr. — VII. A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól*. 50 kr. — VIII. Guarinius és Janus Pannonius. *Hegedűs Istvántól*. 80 kr.